

TDK DOLGOZAT

**A honosítás és idegenítés tendenciájának változásának
vizsgálata japán–magyar műfordításban**

Tartalom

1. Bevezetés	1
1.1. Témafelvetés – kultúraközvetítés a fordításban	1
1.2. Előfeltevések, célkitűzés és a kutatás relevanciája	2
1.3. A dolgozat felépítése	3
2. Módszertan	5
2.1. A korpuszról	6
3. Elméleti háttér	8
3.1. A kultúra fogalma a fordítástudományban	8
3.2. A kulturálisan kötött kifejezések és azok fordítása	9
3.2.1. Kulturálisan kötött kifejezések? Reáliák?	9
3.2.2. Az ekvivalencia és a fordíthatatlanság kérdése	11
3.3. Átváltási műveletek	12
3.4. Honosítás és idegenítés	15
3.4.1. A honosítás és idegenítés stratégiája	15
3.4.2. Az átváltási műveletek elhelyezése az idegenítés–honosítás skálán	17
4. A korpusz feldolgozása	20
4.1. Kvantitatív elemzés	20
4.1.1. A honosítás és idegenítés tendenciáinak változása	21
4.1.2. Az átváltási műveletek aránya az egész korpuszban	26
4.1.3. Az átváltási műveletek aránya tematikus csoportok szerint	27
4.2. Kvalitatív jellegű észrevételek a tendencia változását illetően	29
5. Konklúzió	30
Felhasznált irodalom	31
Internetes források	36
Források	37
Korpusz	37

„Legjobban a közvetítést szeretem [a fordításban]. Azt, hogy egy idegen nyelven íródott, más kultúrából, más kontextusból származó szöveget közvetítek a magyar olvasóknak. Azt a finom egyensúlyi pontot szeretem keresni, ahol már érthető, de amennyire lehet, még idegen is a szöveg, akár egyetlen szó, akár egy kulturális utalás magyarázatának szintjén.”
(Nagy Anita)¹

1. Bevezetés

1.1. Témafelvetés – kultúraközvetítés a fordításban

A fordítástudományban a XX. század végén bekövetkezett kulturális fordulat² óta egyre nagyobb figyelmet kapnak a fordítás kulturális aspektusait vizsgáló kutatások. Lendvai úgy fogalmaz, hogy a fordítás „az interkulturális kommunikáció minősített esete”³ – úgy is mondhatnánk, hogy a fordító tevékenységével mintegy kulturális brókerként alakítja a forrás- és célkultúrát.⁴ Nem könnyű megfelelnie az olvasók elvárásainak: egyszerre kell olyan célnyelvi szöveget alkotnia, amely a kulturális különbségek ellenére is érthető a célnyelvi közönség számára, mégis megtartja a forrásnyelvi kultúra elemeit. Ezutóbbi aspektus kapcsán a fordítástudomány kedvelt témája, a kulturálisan kötött kifejezések (avagy reáliák)⁵ fordítása bontakozik ki. Klaudy szerint az ilyen kifejezések fordításakor alkalmazott eljárások kutatása „lakmuszpapír” szerepet játszik;⁶ segítségével ugyanis általános tendenciák figyelhetők meg egy-egy nyelvpár (és fordítási irány) kapcsán – magyarán lehetőséget teremt adott időszak fordítási normáinak leírására.

A kulturálisan kötött kifejezések fordításakor a fordítónak két lehetősége van: a célnyelvi kultúrához és normához közelítő fordítást alkot meg, vagy a célnyelvi szöveg idegenségének megtartására törekszik. E két stratégiát szokás a magyar fordítástudományban *honosításnak* és

¹ Spirit Bliss [HUJDER Adrienn], „Japán, fordítás és Murakami Haruki – Interjú Nagy Anita, fordítóval”, spiritblissinterjublog.blogspot.com.

² Susan BASSNETT – André LEFEVERE, *Translation, History and Culture*, Printer Publishers, London, 1990. Vö. KÓBOR Márta, „A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi”, *Fordítástudomány* IX/2 (2007), 37–54.

³ LENDVAI Endre, „Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében”. DOBOS Csilla – KIS Ádám – LENGYEL Zsolt – SZÉKELY Gábor – TÓTH Szergej (szerk.), *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít.” Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*, Szak Kiadó, Bicske, 2005, 67–71, 67.

⁴ PUSZTAI-VARGA Ildikó, „Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig”, *Fordítástudomány* X/2 (2008), 39–46.

⁵ Ezen terminusok használatáról és megkülönböztetéséről ld. 3.2.1. *Kulturálisan kötött kifejezések? Reáliák?*

⁶ KLAUDY Kinga, „Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában”. BÁRDOSI Vilmos (szerk.), *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig – Értelmezések és fordítási kérdések*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2013, 86–91, 86.

idegenítésnek nevezni,⁷ Lawrence Venuti terminológiája – *foreignising, domesticating* – nyomán.⁸ E két stratégia sosem önállóan szerepel⁹ egy-egy fordítási szövegben,¹⁰ az azonban megállapítható, hogy a két stratégia közül melyik a jellemzőbb egy-egy fordítás esetén. E kettősség a világirodalmi műveket fogyasztók motivációjában rejlik – az olvasók azzal, hogy egy számkra idegen kultúrában született művet olvasnak, szeretnék megismerni, megérteni az adott kultúrát. E kettősséget Popovič találóan úgy magyaráz, hogy az olvasó „elvár bizonyos helyi színezetet (koloritot) [...], azt akarja, hogy a fordítás egyszerre hasson hazai alkotásnak és idegen irodalmat reprezentáló műnek”.¹¹

1.2. Előfeltevések, célkitűzés és a kutatás relevanciája

Dolgozatomban a honosítás és idegenítés japán–magyar műfordításban megfigyelhető tendenciáját vizsgálom. Célom az elmúlt közel két évtizedben megfigyelhető változások feltárása, ugyanis a tendencia változásának vizsgálatával jobban átláthatjuk és megérthetjük a honosítás és idegenítés *jelenlegi* tendenciáit – ezen témával egy későbbi kutatás keretében kívánok foglalkozni.

Korábbi kutatások megfigyelték, hogy a kulturális aszimmetria tekintetében „nagy” nyelvről „kis” nyelvre való fordításkor (és fordítva is) a fordítók inkább a honosítást preferálják.¹² Ehhez mérten tehát az egyik előfeltételezésem az, hogy az általam vizsgált korpusz egészét tekintve a honosítás a jellemzőbb. Emellett hipotézisem, hogy a vizsgált időszakban (vagyis az elmúlt közel két évtizedben) az idő előrehaladtával a honosítás aránya csökkent, az idegenítésé pedig nőtt – mindez az egyre globalizálódó világ kontextusában úgy vélem jogos feltételezés. Már 2006-ban is Lendvai éppen a globalizáció kapcsán hívta fel a figyelmet a honosítás és idegenítés áttekintésére,¹³ úgy vélem, e kérdéskör időszakos újraértékelése és empirikus vizsgálata közel két évtizeddel később tán fontosabb is, mint valaha.

⁷ Ld. pl. FISCHER Márta, „Honosítsunk vagy idegenítsünk? Fordítási stratégiák a szövegszinttől a terminusig”, *Fordítástudomány* XXV/1 (2023), 5–25.

⁸ Lawrence VENUTI, *The Translator's Invisibility – A History of Translation*, Routledge, London & New York, 1995, 24.

⁹ Vö. Dušan TELLINGER, „A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből”, *Fordítástudomány* V/2 (2003), 58–70, 68, ill. KLAUDY, „Nyelvi és kulturális...”, *i. m.*, 91.

¹⁰ Fordítási szöveg: „a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveg.” (KÁROLY Krisztina, *Szövegtan és fordítás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 12.)

¹¹ Anton POPOVIČ, „Fordítás és irodalomelmélet”. BART István – KLAUDY Kinga (szerk.), *A fordítás tudománya*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 63–87, 73.

¹² KLAUDY Kinga, „Az aszimmetria hipotézis kiterjesztése a honosítás/idegenítés dichotómiára”. *Uő., Tézisek a fordítástudományról – Új fordítástudományi tanulmányok*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020, 172–177, 176.

¹³ LENDVAI Endre, „Nyelvi reáliák és globalizáció”. HELTAI Pál (szerk.), *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Gödöllő, 2006. április 10–12.*, MANYE – Szent István Egyetem, Pécs és Gödöllő, 2007, II. köt., 664–669, 669.

Jelen kutatómunkámmal célom azon fordítói stratégiák vizsgálata, amelyek hatással vannak a fordításra mint kultúraközvetítő eszközre – ezzel kapcsolatban persze nem elhanyagolható az sem, hogy a fordítónak mint kultúraközvetítő egyénnek rendkívül nagy a felelőssége arra nézve, hogy a célnyelvi közönség miképpen ismeri meg az „idegent”, pontosabban a számára kevésbé ismert forrásnyelvi kultúrát. A stratégiák tudatos alkalmazása a fordító részéről komoly bikulturális kompetenciát,¹⁴ továbbá a célközönség elvárásainak ismeretét feltételezi: az olvasók elvárják, hogy a célnyelvi szöveg megismertesse őket valamely idegen kultúrával, ám e szöveg nem szabad, hogy túl nagy feldolgozási erőfeszítést igényeljen.¹⁵

A fordítás kulturális aspektusainak vizsgálata kapcsán a terminusokat és definíciókat illetően némi fragmentáció figyelhető meg, vagyis az efféle kutatásnak nincs egységes keretrendszere; a nyelvek, illetve a nyelvpárok különbözősége miatt nem is lehetne kialakítani ilyet. Mégis az egyes nyelvpárok kapcsán levont következtetések a fordítók és fordítótanoncok számára gyakorlati haszonnal kecsegtetnek, emiatt úgy vélem, hallatlanul fontos e kutatási irány. Az sem elhanyagolható, hogy japán–magyar viszonylatban e témából még nem készült átfogó kutatás. Céloom e hiány pótlása, annál is inkább, mivel a japán–magyar nyelvpár napjaink műfordításait tekintve egyre számottevőbb – csak 2024-ben 13 japán fordításkötet jelent meg, amelyből 11 közvetítőnyelv nélkül fordítottak.¹⁶

1.3. A dolgozat felépítése

A bevezetés után a 2. fejezetben írok a kutatásom módszertanáról, a korpuszomról, valamint annak kiválasztásáról.

Ezt követi a 3. fejezet, amely átfogó képet kíván szolgáltatni a kutatás elméleti háttéréről – a szakirodalmi áttekintés során figyelembe vettem, hogy a fordítástudomány klasszikusai mellett a lehető legfrissebb kutatásokat is feldolgozzam. Az 1. alfejezetben röviden ismertetem a dolgozat szempontjából releváns kultúra-definíciót, majd a 2. alfejezetben kitérek a kulturálisan kötött kifejezésekre, illetve azok fordítására. Ezen belül a kulturálisan kötött kifejezés és a reália, illetve az ezekhez köthető terminusok körül kialakult nézetek rövid áttekintése után megadom az általam alkalmazott definíciót, majd röviden kitérek az ekvivalencia, illetve a fordíthatatlanság kérdésére is. A 3. alfejezetben írok az átváltási műveletekről, valamint az általam alkalmazott taxonómiáról. A 4. alfejezetben részletesebben kitérek a honosítás és idegenítés

¹⁴ TELLINGER, „A reáliák...”, *i. m.*, 69.

¹⁵ Vö. VERMES Albert, „A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálatában”, *Fordítástudomány* VI/2 (2004), 5–17, 7.

¹⁶ A 2024-ben magyar fordításban megjelent japán művek jegyzékét ld. *1. melléklet*.

stratégiájának elméleti hátterére, illetve elhelyezem az egyes átváltási műveleteket az idegenítés–honosítás skálán.

A 4. fejezetben részletezem a kutatás eredményeit. Korpuszom kvantitatív szempontból elemzem: megvizsgálom, miként változtak a honosítás és idegenítés tendenciái a vizsgált időszakban, majd az átváltási műveletekre helyezem a hangsúlyt – ezeket az egész korpuszra nézve, valamint a kulturálisan kötött kifejezések tematikus csoportjai szerint is elemzem. Ezt követően néhány kvalitatív jellegű észrevételemet osztom meg.

Végül az 5. fejezetben lezárom a dolgozatot, röviden értékelem a kutatás eredményeit, s utalok későbbi kutatási lehetőségekre.

2. Módszertan

Megfigyelésalapú empirikus kutatást¹⁷ végeztem, ezen belül is fordítási korpuszon¹⁸ alapuló korpuszalapú kvantitatív vizsgálatot,¹⁹ amelyet némi kvalitatív elemzéssel egészítettem ki.

Ennek első állomása a szakirodalom előzetes ismerete nyomán a kutatási kérdések, illetve előfeltevések megfogalmazása volt.

Ezt követte a korpusz kiválasztása – ezt összetett szempontrendszer alapján végeztem.²⁰ Majd elméleti kutatást²¹ végeztem a vizsgálattal kapcsolatos neuralgikus terminusokat és definíciókat illetően a fordítástudomány diskurzusának kontextusában.²²

A korpuszomat ezután manuálisan elemeztem, az egyes kulturálisan kötött kifejezések fordításaiból táblázatot készítettem; az egy-egy kötetben belül ismétlődő kulturálisan kötött kifejezéseket annyiszor vezettem fel a listára, ahányszor a fordító eltérő megoldással élt.²³

Az átváltási műveletekhez saját taxonómiát állítottam fel a szakirodalom²⁴ és a korpuszban található fordítói megoldások alapján. A kulturálisan kötött kifejezéseket az átváltási műveletekhez hasonló módszerrel tematizáltam, majd e két szempont alapján kvantitatív elemzést végeztem.

Végül értékeltem a kutatás eredményeit. Ennek keretében kísérletet tettem a japán–magyar műfordítás elmúlt közel húsz éves időszakának fordítási normáinak, valamint az ezekben bekövetkező változás feltárására. Fontos ehelyütt kiemelnem, hogy normák alatt íratlan olvasói elvárásokat értek,²⁵ magyarán Toury szemléletével értek egyet, leíró szemlélettel²⁶ dolgozom,

¹⁷ PUSZTAI-VARGA Ildikó, „Szépirodalmi szövegek fordításszempontrú elemzése”. KLAUDY Kinga – ROBIN Edina – Seidl-PÉCH Olívia (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály, Budapest, 2024, 217–234, 222.

¹⁸ BALASKÓ Mária: „Korpuszalapú fordítástudomány, és ami mögötte van”. ROBIN Edina – SEIDL-PÉCH Olívia. (szerk.): *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I.*, ELTE-BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály, Budapest, 2020, 55–77, 63; ill. SEIDL-PÉCH Olívia, „Melyek a (szak)fordító és a fordításkutató munkáját segítő legfontosabb nyelvi korpuszok?”. ROBIN Edina – ZACHAR Viktor (szerk.), *Fordítástudomány ma és holnap*, L'Harmattan, Budapest, 2018, 175–191, 183–184.

¹⁹ PUSZTAI-VARGA, „Szépirodalmi szövegek...”, *i. m.*, 223.

²⁰ Vö. *Uo.* 223. és 230.

²¹ *Uo.* 222.

²² Ennek eredményeit ld. 3. *Elméleti háttér*.

²³ KARÁDI Gerda, „Provence-i kultúraspecifikus kifejezések fordítása nyelvek és szemiotikai rendszerek között”, *Fordítástudomány* XXVI;2 (2024), 51–69, 63.

²⁴ Legfőképp MUJZER-VARGA Krisztina, *Honosítás és idegenítés Örkény Egyperces novelláinak fordításaiban*, Doktori disszertáció tézisei, ELTE-BTK, Budapest, 2009, 6–7, Javier Franco AIXELÁ, „Culture-Specific Items in Translation”. Román ÁLVAREZ – M. Carmen ÁFRICA VIDAL (eds.), *Translation, Power, Subversion. Topics in Translation*, Vol. 8, Multilingual Matters, Bristol, 1996, 52–78, 62, KLAUDY Kinga, *A fordítás elmélete és gyakorlata*, Scholastica, Budapest, 1994, 111–130, 141–148, valamint VALLÓ Zsuzsa, „Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban”, *Modern Nyelvoktatás*, IV/2–3 (1998), 115–124, 119–122. nyomán.

²⁵ Gideon TOURY, *In Search of a Theory of Translation*, The Porter Institute, Tel-Aviv, 1980, 53–55.

²⁶ Gideon TOURY, *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 1995, 62.

ahogy az elmúlt néhány évtized hasonló kutatói is tették és teszik.²⁷ E leíró szemlélettel feltárhajtuk a fordítói döntések mögött húzódó normákat, amelyek idővel változnak²⁸ – jelen dolgozat épp ezen aspektust kívánja vizsgálni.

2.1. A korpuszról

Korpuszom kiválasztásakor elsődleges szempont volt, hogy japán–magyar műfordításokat válasszak, amelyek esetén nem dolgozott a fordító közvetítőnyelvvél. Fontosnak tartottam azt is, hogy lehetőleg egyetlen kiadó műveit vizsgáljam, nehogy a kiadói elvárások befolyásolják a vizsgált fordítási szövegeket – vagy pontosabban, éppen ugyanolyan hatással legyenek rájuk. Hasonlóképp törekedtem, hogy minél homogénebb legyen a forrásnyelvi anyag, s mivel nem akadt olyan fordításkötet, amely újrafordításnak tekinthető,²⁹ így csupán arra tudtam hagyatkozni, hogy azonos típusú szövegeket (regényeket) vizsgáljak. Végül az utóbbi két szempont nyomán az a lehetőség adódott, hogy egyetlen szerző műveit vizsgáljam, ami tovább növelte a kívánt homogenitást. 2006 óta a Geopen Kiadó gondozásában jelennek meg Murakami Haruki (村上春樹, 1949–)³⁰ művei. Így kézenfekvőnek tartottam a Murakami életmű vizsgálatát, annál is inkább, mivel hazánkban népszerű japán íróról van szó; ahogy Mayer Ingrid, Murakami egyik magyar fordítója egy interjúban fogalmazott,

[r]égebben a Nyugati aluljáróban kötöttek ki Murakami Haruki kötetei is, aztán egyszer csak berobbant a szerző, és azóta minden művét kiadják, az esszégyűjteményeit is, rajongótábora van.³¹

A szempontok meghatározása után összeállítottam Murakami Haruki magyar nyelven megjelent műveinek a jegyzékét (ld. 2. melléklet). Az első hazánkban megjelent Murakami művet³² kizártam a vizsgálatból, ez ugyanis eredetileg az Európa Kiadó gondozásában jelent meg, s csak

²⁷ Ld. pl. PUSZTAI-VARGA Ildikó, *Kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai finn versek magyar és angol fordításaiban*, Doktori disszertáció, ELTE-BTK, Budapest, 2013, 124, de vö. pl. VALLÓ Zsuzsa, „Honosított” angol drámák a magyar színpadon, Presszió Kft, Budapest, 2002, 77.

²⁸ HELTAI Pál, „A fordító és a nyelvi normák II.”, *Magyar Nyelvőr*, CXXIX/1 (2005), 30–58, 36.

²⁹ Pontosabban mondvá egy akadt volna, Misima Jukio (三島由紀夫, 1925-1970) *Kamen no kokuhaku* (仮面の告白) c. művét ugyanis kétszer is lefordították magyarra, ám Fázsy Anikó (MISIMA Jukio, *Egy maszk vallomása*, Napvilág, Budapest, 1998) és Gy. Horváth László fordítása (MISIMA Jukio, *Egy maszk vallomásai*, Jelenkor, Budapest, 2018) is angolból született, így – egyelőre – japán–magyar nyelvpárban az általam felállított keretrendszerben nemigen vizsgálhatók az újrafordítások.

³⁰ A dolgozatban előforduló japán szavakat és neveket az MTA helyesírási előírásai szerinti átírásban közlöm. Ez alól kivételt képeznek azon hivatkozások, amelyek Hepburn-féle átírást alkalmazó szótárak szócikkeire vonatkoznak, illetve azon japán nevek, amelyek nem japán nyelvű szakirodalomban a magyarostól eltérő átírás szerint szerepelnek.

³¹ ORBÁN Krisztina: „»Egyre több, hál’ istennek!« – Interjú Négyesi Mária, Pál Ferenc, Mayer Ingrid és Gyuris Kata műfordítókkal”, kortarsonline.hu.

³² MURAKAMI Haruki, *Világvége és a keményre főtt csodaország*, Európa, Budapest, 1998.

később adta ki újra a Geopen.³³ Szintűgy nem hunyhattam szemet afölött, hogy az egyik kötet³⁴ angolból fordították, így ezt sem vehettem bele a kutatásba. Emellett a legfrissebb két művet (*Egyes szám, első személy*;³⁵ *Mesterségem a regényírás*³⁶) szintűgy kizártam, ezek ugyanis nem regények, hanem novella- és esszégyűjtemények.

Ezek után három műre szerettem volna leszűkíteni a kutatást: az első és utolsó rendelkezésre álló fordításkötet időszakából (2006–2020) a periódus kezdetéről, közepéről és végéről kívántam kiválasztani egy-egy művet. Fontos szempontnak tartottam, hogy a kiválasztott művek hasonló hosszúságúak legyenek; a Geopen kiadványai viszonylag homogének azok formázását, tördelését tekintve, így a művek oldalszámát tartottam mérvadónak e tekintetben. Mindezen szempontokat szem előtt tartva végül az alábbi három műre esett a választásom:

A vizsgált időszak elejét a *Birkakergető nagy kaland* képviseli, Erdős György fordításában, amely 2007-ben jelent meg.³⁷ Erdős György volt Murakami Haruki első számú fordítója, 2011-es haláláig hat és egyötöd³⁸ kötetet fordított tőle.

A kontinuum közepén a 2013-ban megjelent *A színtelen Tazaki Cukuru és zarándokévei* áll, amelyet Nagy Anita fordításában³⁹ ismerhettek meg a magyar olvasók. Nagy Anita első japán–magyar műfordítása 2005-ben jelent meg,⁴⁰ s nem sokkal később ő vette át a stafétabotot Erdős Györgytől: az *Ezerkülöncszáznyolcvannégy* második kötetének a fordítását már ő fejezte be. Ezután még öt Murakami művet fordított magyarra, emellett máig az egyik legtermékenyebb japán–magyar műfordító.⁴¹

Végül a sort az idehaza 2020-ban megjelent *A kormányzó halála* második kötete zárja, amelyet Mayer Ingrid ültetett magyar nyelvre.⁴² Ő mondható Murakami Haruki aktuális fordítójának, 2016 óta jelen dolgozat írásáig öt művét fordította magyarra, továbbá Nagy Anitához hasonlóan napjaink egyik legtermékenyebb japán–magyar műfordítójának tekinthető.⁴³

³³ MURAKAMI Haruki, *Világvége és a keményre főtt csodaország*, Geopen, Budapest, 2008.

³⁴ MURAKAMI Haruki, *Szputnyik, szívecském!*, Geopen, Budapest, 2006.

³⁵ MURAKAMI Haruki, *Egyes szám, első személy*, Geopen, Budapest, 2021.

³⁶ MURAKAMI Haruki, *Mesterségem a regényírás*, Geopen, Budapest, 2024.

³⁷ MURAKAMI Haruki, *Birkakergető nagy kaland*, Geopen, Budapest, 2007.

³⁸ Erdős György éppen Murakami leghosszabb regényén, a háromkötetes *Ezerkülöncszáznyolcvannégy*en dolgozott, amikor elhunyt. Az első kötetet még befejezte, ám a második kötetnek nagyjából az egyötödéig jutott csak el, a munkát Nagy Anita folytatta (tulajdonképpen tőle származik az az információ, hogy meddig fordította Erdős György a művet: *Spirit Bliss, i. m.*

³⁹ MURAKAMI Haruki, *A színtelen Tazaki Cukuru és zarándokévei*, Geopen, Budapest, 2013.

⁴⁰ ITOJAMA Akiko, *A tengeren várlak*, Európa, Budapest, 2009.

⁴¹ Legutóbb megjelent fordítása: MOCSIZUKI Mai, *A Telihold kávézó*, Athenaeum, 2024.

⁴² MURAKAMI Haruki, *A kormányzó halála, II.*, Geopen, Budapest, 2020.

⁴³ Csak 2024-ben 6 japán–magyar műfordítása látott napvilágot. Legutóbb megjelent fordítása: KAVAKAMI Mieko, *Az éj szerelmesei*, Park, Budapest, 2024.

3. Elméleti háttér

A bevezetés és a módszertan leírása után szükséges néhány fordítástudományi terminus tisztázása, ezek nélkül ugyanis nem helyezhető kontextusba a korpusz elemzése. Dióhéjban írok a jelen kutatásban használatos kultúrafogalomról, majd a kulturálisan kötött kifejezések körülötti diskurzusról értekezem. Ezután fölállítom a korpusz elemzésénél alkalmazott átváltási műveletek taxonómiáját, rövid áttekintést nyújtok a honosítás–idegenítés dichotómiáról, végül a fogalomkettőshöz hozzárendelem az egyes átváltási műveleteket. A jelen fejezetben meghatározott elméleti háttér szabja meg a következő fejezetben tárgyalt korpuszelemzés keretrendszerét.

3.1. A kultúra fogalma a fordítástudományban

A fordítástudományi kutatások számos kultúrafogalmat használnak, ám ezek bemutatására a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem. Így csupán a jelen kutatásban használt kultúrafogalomról írok, amelyet a funkcionalista megközelítésű, hasonló kutatások⁴⁴ alkalmaznak:

a kultúra az az elrendeződés, amely abban érhető tetten, ahogyan az ember felfogja, rendszerezi és értelmezi a körülötte lévő világot, és létrehozza annak jelentését.⁴⁵

Ez a tág antropológiai definíció remek alapot nyújt a kulturálisan kötött kifejezések definiálásához. Emellett fontos szempont az is, hogy a kultúrát reflexíven, dinamikusan közelítem meg,⁴⁶ a fordítást a kultúrák érintkezéseként fogom fel,⁴⁷ s ennek része az is, amelyre már a bevezetésben utaltam, tudniillik a fordító a munkájával elősegíti a kultúrák érintkezését.⁴⁸ Így a felfogásban a kulturálisan kötött kifejezések fordítása sem problémaként jelenik meg, melyet a fordítónak meg kell oldania, hanem két kultúra érintkezési pontjaként.⁴⁹

⁴⁴ Ld. pl. FORGÁCS Erzsébet, „Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben”, *Fordítástudomány* IV/2 (2004), 38–56, VALLÓ, „Honosított”..., *i. m.*, PUSZTAI-VARGA Ildikó, *Mézescsók, dögcédula, szauna. A finn költészet fordításának kulturális dimenziói*, HTSTART, Budapest, 2022.

⁴⁵ Ward Hunt GOODENOUGH, „Cultural Anthropology and Linguistics”. Dell HYMES (ed.), *Language in Culture and Society. A reader in Linguistics and Anthropology*. Harper & Row, New York, 36. nyomán PUSZTAI-VARGA, *Mézescsók...*, *i. m.*, 32.

⁴⁶ Vö. PUSZTAI-VARGA, „Szépirodalmi”, *i. m.*, 225.

⁴⁷ HIDASI Judit: „Minden fordítás interkulturális kaland”. KLAUDY és mások (szerk.): *Kutatásmódszertan II...*, *i. m.*, 189–199.

⁴⁸ PUSZTAI-VARGA, „Műfordítók...”, *i. m.*

⁴⁹ PUSZTAI-VARGA, *Mézescsók...*, *i. m.*, 33.

3.2. A kulturálisan kötött kifejezések és azok fordítása

3.2.1. Kulturálisan kötött kifejezések? Reáliák?

A kulturálisan kötött kifejezések terminológiáját tekintve nincs egyetértés a kutatók között. Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem a szakirodalom részletes feltárására, így főként az általam használt értelmezés szakirodalmi hátterére van csak alkalmam kitérni.

A terminus megnevezését illetően a hazai szakirodalomban leginkább a *reália* szóval találkozhatunk,⁵⁰ ami kiváltképp Klaudy munkásságának köszönhető, aki „a forrásnyelvi kultúrára speciálisan jellemző jeltárgyak (ételek, italok, ruhák stb.)”⁵¹ elnevezéseit érti a *reália* terminus alatt, emellett azonban utal arra, hogy a reália terminus ugyanúgy vonatkozhat a jeltárgyra, mint az arra utaló nyelvi jelre.⁵² Ez némi disszonanciát okoz: ha elfogadnánk ezen értelmezést, akkor a japán *szusi* (寿司) mint étel, valamint a *szusi* mint az ételre utaló szó egyaránt reáliának számítana. Vermes arra hívja föl a figyelmet, hogy az ilyen értelmezés esetén félő, hogy „elmosódik a különbség a nyelv és a nyelv által kifejezhető dolgok között”.⁵³ Így fontosnak tartom a megkülönböztetést, s Mujzer-Vargához hasonlóan dolgozatomban a *reálialexéma*⁵⁴ terminust használom.

Kiemelném azt is, hogy fontos a szerepük a reálialexémák konnotációinak,⁵⁵ vagyis adott közösségnek előzetes ismeretei nyomán létrejövő, a denotatív jelentésen felül járulékos tartalomként létrejövő jelentéseinek is.⁵⁶ Egyes kutatókkal szemben⁵⁷ azonban nem tartok minden kultúraspecifikus nyelvi elemet reálialexémának, megkülönböztetem ugyanis a nyelven kívüli

⁵⁰ MUJZER-VARGA Krisztina, „A reáliafogalom változásai és változatai”, *Fordítástudomány* IX/2 (2007), 55–84, 55. A nemzetközi szakirodalomban egyebek mellett az alábbi terminusokkal találkozhatunk: *culturally untranslatable item* (kulturálisan fordíthatatlan elemek) (John Cunnison CATFORD, *A Linguistic Theory of Translation*, London, Oxford University Press, 1965), *cultural words* (kulturális szavak) (Peter NEWMARK, *A Textbook of Translation*, New York & London, Prentice-Hall International, 1988), *non-equivalence at word level* (szószinten jelentkező ekvivalenciahiány) (Mona BAKER, *In Other Words*, London, Routledge, 1992).

⁵¹ KLAUDY, *A fordítás...*, i. m., 111–112. Fontos megemlíteni, hogy Klaudy – és sokan mások – a reáliakutatás kapcsán etalonnak számító Vlahov és Florin-féle reáliadefinícióból indulnak ki: „reáliák – valamely nemzetre jellemző szavak, amelyek az őket megalkotó nemzet életét és világnézetét tükrözik”. (Szergej VLAHOV – Szigyer FLORIN [Сергей ВЛАХОВ – Сидер ФЛОРИН], *Нерепереводимое в переводе* [Непереводимое в переводе], Москва [Moszkva], Международные отношения [Mezsdunarodnije odnosenyija], 1980, 9, idézi és fordítja TELLINGER, „A reáliák...”, i. m., 58.)

⁵² KLAUDY, *A fordítás...*, i. m., 112.

⁵³ VERMES, „A relevancia-elmélet...”, i. m., 9.

⁵⁴ MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 7.

⁵⁵ Vö. pl. TELLINGER, „A reáliák...”, i. m., 59, MUJZER-VARGA, „A reáliafogalom...”, i. m., 61, HELTAI Pál, „Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák”, *Fordítástudomány* XV/1 (2013), 53–66, 43.

⁵⁶ VALLÓ Zsuzsa, „A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák”, *Fordítástudomány*, II/1 (2000), 34–49, 38–39.

⁵⁷ Pl. DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet, *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami között van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek átültetéséről*, Grimm, Szeged, 2015.

valóságra utaló és a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezéseket, és csak előbbieket nevezem reálialexémának (voltaképp ez tekinthető szűkebb értelmezésnek).⁵⁸ A reálialexémák tehát azok a nyelvi elemek, amelyek a látható kultúrára vonatkoznak.⁵⁹

A *reálialexéma* terminust a *kulturálisan kötött kifejezés* terminushoz képest alárendelt fogalomként használom. Utóbbi terminus főként Chesterman nevéhez köthető (*culture-bound term*),⁶⁰ ám a magyar fordítástudományban is találhatunk példát az elnevezésre, valamint annak hiperonimaként való kezelésére.⁶¹ Heltai definíciója alapján „kulturálisan kötöttek azokat a nyelvi elemeket tekinthetjük, amelyeket egy adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő népcsoport anyagi és szellemi kultúrája határoz meg”.⁶²

Kulturálisan kötött kifejezésnek tartottam valamennyi szót és szókapcsolatot, amely magában hordoz valamilyen utalást a forrásnyelvi kultúrára, így a reálialexémákat (vagyis a forrásnyelvi kultúra jeltárgyaira, történelmére stb. utaló lexémákat), valamint a forrásnyelvi kultúra gondolkodására utaló, kulturálisan kötött konnotációt hordozó kifejezéseket (tulajdonneveket, megszólításokat, frazeologizmusokat,⁶³ udvariassági formulákat). Nem tartoznak bele ezen értelmezésbe tehát a különféle regiszterek, szociolektusok (pl. szleng), dialektusok, valamint a jövevényszavak⁶⁴ – ezeknek a fordításakor ugyanis nem csupán szószintű műveleteket kell elvégezni, illetve alkalmasint a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra *pragmatikája* az, ami leginkább befolyásolja ezek fordítását.⁶⁵

Végül fontos megemlítenem, hogy a legtöbb kutató manapság egyetért abban, hogy viszonyfogalomról van szó, magyarán csak egyes nyelvpárok kontextusában határozhatjuk meg azt, hogy mely kifejezések kulturálisan kötöttek.⁶⁶ Fontos hangsúlyoznom, hogy jelen kutatásban kizárólag a japán–magyar nyelvpárra vonatkozva beszélek kulturálisan kötött kifejezésekről.

⁵⁸ Vö. pl. ĐELATOVIĆ Sonja, „A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei”, *Fordítástudomány* XXVI/1 (2024), 20–39, 21.

⁵⁹ HELTAI Pál, *Bevezetés a fordítástudományba. Posztgraduális szakfordítói képzések számára*, L'Harmattan, Budapest 2024, 165.

⁶⁰ Andrew CHESTERMAN, *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*, Benjamins, Amsterdam, 1997.

⁶¹ Ld. pl. HELTAI, „Kultúraspecifikus kifejezések...”, *i. m.*, ĐELATOVIĆ, *i. m.*

⁶² HELTAI, „Kultúraspecifikus kifejezések...”, *i. m.*, 38.

⁶³ A frazeologizmusok kulturálisan kötött kifejezési besorolásáról ld. DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet, „A reáliák mint intertextuális elemek a kulturális szövegtérben. A reália-frazeologizmusokról”, *Fordítástudomány* XV/2 (2013), 5–28.

⁶⁴ Vö. pl. HELTAI, *Bevezetés...*, *i. m.*, 164.

⁶⁵ Nem is beszélve a japán nyelv sajátos, angol eredetű jövevényszavairól, avagy a *vaszei-eigo* (和製英語 'japán alkotta angol nyelv') kifejezésekről, amelyek olyannyira beépültek a nyelvbe, hogy sajátos jelentéssel rendelkeznek, használatukban nem is pontosan tükrözik angol megfelelőjüket. (CSERESNYÉSI László, *Könyv a japán nyelvről*, Kossuth Kiadó, h. n., 2020, 184–191.)

⁶⁶ Ld. pl. ĐELATOVIĆ, *i. m.*, 23, FORGÁCS: „Garaczi László...”, *i. m.*, HELTAI, „Kultúraspecifikus kifejezések...”, *i. m.*, 44, HELTAI, *Bevezetés...*, *i. m.*, 68, LENDVAI, „Nyelvi reáliák...”, *i. m.*, 667, MUJZER-VARGA, „A reáliafogalom...”, *i. m.*, 57, VALLÓ, „A fordítás pragmatikái...”, *i. m.*, 44, VERMES, „A relevancia-elmélet...”, *i. m.*, 9.

3.2.2. Az ekvivalencia és a fordíthatatlanság kérdése

A szakirodalomban találkozhatunk azon megközelítéssel, miszerint a kulturálisan kötött kifejezések „lefordíthatatlan elemek”;⁶⁷ az ilyen felfogást – amely a célnyelvi hiányt emeli ki – nevezi Mujzer-Varga *hiányközpontú szemléletnek*. Ezzel állítja szembe a *megoldásközpontú szemléletet*, amely arra helyezi a hangsúlyt, hogy a lexikai különbségek dacára is a fordító mindig igyekszik megtalálni az adekvát megoldást.⁶⁸ Hasonlóképpen vélekedik Albert Sándor, szerinte „óvatosan kell bánnunk a »fordíthatatlan« jelzővel”.⁶⁹ Ez utóbbival értek én is egyet, s más hasonló kutatásokhoz hasonlóan⁷⁰ a fordítói megoldásokra helyezem a hangsúlyt, az egyes kulturálisan kötött kifejezéseknek ugyanis a *parole*, vagyis a tényleges nyelvi megnyilvánulások szintjén⁷¹ létezik ekvivalensük.⁷² Másképp fogalmazva a fordító sosem szavakat vagy nyelveket, hanem *szövegeket* fordít.⁷³ Ez voltaképp rámutat a kétnyelvű szótárakban megtalálható *szótári ekvivalens*, illetőleg a fordításokban előforduló, adott kontextusban szereplő *fordítási ekvivalens* közti különbségekre.⁷⁴ Ennek kapcsán a számtalan ekvivalenciafelfogás közül Catford definícióját szeretném kiemelni, amely szerint

[f]ordítási ekvivalencia áll fenn akkor, ha egy forrásnyelvi és egy célnyelvi szöveg vagy egység – legalábbis részben – egyazon tartalmi jegyekre viszonyítható.⁷⁵

Az eszményi „teljes ekvivalencia” természetesen nem valósulhat meg,⁷⁶ kiváltképp a kulturálisan kötött kifejezések fordításakor óhatatlanul veszteségek fognak bekövetkezni⁷⁷ – el kell azonban fogadnunk az entrópiát. Mindemellett bár valamennyi ekvivalenciafelfogás valóban érvényes szempontokat és érveket sorakoztat föl, mégis a legtöbbjük nem veszi figyelembe kellőképp a fordítás *kulturális* vonzatát. Így jelen kutatás szemszögéből Catford imént idézett definíciójával értek egyet, mindazonáltal úgy vélem, gyümölcsözőbbnek ígérkezik a

⁶⁷ LENDVAI, „Nyelvi reáliák...”, *i. m.*, 665.

⁶⁸ MUJZER-VARGA, „A reáliafogalom...”, *i. m.*, 63–64, 68.

⁶⁹ ALBERT Sándor, „A fordíthatóság és fordíthatatlanság határán”, *Fordítástudomány* VII/1 (2005), 34–49, 37.

⁷⁰ Ld. pl. MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, *i. m.*, 7. és TUBOLY Ágnes, *Kultúráközvetítés a Bűn és bűnhődés magyar fordításaiban*, Doktori értekezés, PTE-BTK, Pécs, 2023, 23.

⁷¹ NÁDASDY Ádám, „Nyelv, nyelvhasználat, nyelvművelés”. *Uő., Szmoking és bermuda. Nyelvészeti írások*, Magvető, Budapest, 2024, 9–19, 14–15.

⁷² MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, *i. m.*, 8.

⁷³ ALBERT, *i. m.*, 43.

⁷⁴ SZABÓ Helga, „A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya”, *Fordítástudomány* X/1 (2008), 61–70, 61.

⁷⁵ John Cunnison CATFORD, „Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés”. BART – KLAUDY, *i. m.*, 159–183, 179.

⁷⁶ SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta, „Egyirányú ekvivalencia a kulturális közvetítés szolgálatában”. LENDVAI Endre – WOLOSZ Róbert (szerk.), *Translatolia Pannonica II.*, PTE-BTK Fordítástudományi Kutatóközpont, Szlovén Filológiai Tanszék, Pécs, 2010, 86–92.

⁷⁷ Ezen veszteségeket persze igyekeznek a fordítók pótolni – ezt nevezzük *kompenzációnak* (KLAUDY, *A fordítás...*, *i. m.*, 148–154.).

kulturálisan kötött kifejezések fordításainak vizsgálata esetén a kultúra-, illetve kultúraközvetítés szempontjából, vagyis a honosítás–idegenítés dichotómiából⁷⁸ kiindulni.

3.3. Átváltási műveletek

A fordítók által alkalmazott szószintű műveleteknek különféle elnevezéseivel találkozhatunk a nemzetközi és hazai szakirodalmat olvasva: *fordítástechnikai műveletek*,⁷⁹ *fordítási/fordítói műveletek*,⁸⁰ *fordítói módszerek*,⁸¹ *transzformáció*,⁸² *fordítási módszerek/megoldások*.⁸³ Előfordulnak ezek mellett a *stratégia*⁸⁴ és a *fordítási stratégia*⁸⁵ kifejezések is, *stratégia* alatt ám a szakirodalom zöme – így jelen dolgozat is – tudatosan elvégzett, makroszintű döntések sorozatát érti.⁸⁶

Az imént felsorolt terminusoktól eltérően Klaudy Kinga munkássága nyomán⁸⁷ a magyar fordítástudományban leggyakrabban alkalmazott elnevezést, az *átváltási műveleteket* használok.⁸⁸ Klaudy ezeket a következőképp definiálja:

Az [...] átváltási művelet – összefoglaló terminus mindazokra a rendszerszerű és rutinszerű műveletekre, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, nyelvhasználatának és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket.⁸⁹

Ahogy arra a definíció is utal, Klaudy hatókör szerint két csoportot – *lexikai* és *grammatikai átváltási műveleteket*⁹⁰ – különböztet meg. Jelen kutatásban szószintű műveleteket vizsgálok,

⁷⁸ Lawrence VENUTI, „Strategies of Translation”. Mona BAKER (szerk.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London, 1998, 240–244, 241.

⁷⁹ TARNÓCZI Lóránt, *Fordítókatalauz*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 216.

⁸⁰ FORGÁCS Erzsébet, „A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. Magyar–német kontrasztív vizsgálat”, *Fordítástudomány* IV/2 (2002), 63–82, MUJZER-VARGA, „A reáliafogalom...”, *i. m.*, DUDITS András, „Az átváltási műveleteken túl. A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája”, *Fordítástudomány* XX/2 (2018), 27–51.

⁸¹ Jiří LEVÝ, *Iszkussztvo perevoda [Искусство перевода]*, Progressz, Moszkva, 1974, 119.

⁸² Leonyid Szepeanovics BARHUDAROV, „A nyelvi jelentés típusai és a fordítás”. BART – KLAUDY, *i. m.*, 185–191, 191.

⁸³ HELTAI Pál, „Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az *Under the Frog* c. regényben”, *Fordítástudomány*, X/2 (2008), 61–76, Anthony PYM, *Translation Solutions for Many Languages. Histories of a Flawed Dream*, Bloomsbury Academic, London, 2016.

⁸⁴ Marja JÄNIS, „What Translators of Plays Think About Their Work”, *Target*. 1996/2, 341–364, VALLÓ, „Honosított”..., *i. m.*, 64.

⁸⁵ HORVÁTH Péter Iván, „Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban”, *Fordítástudomány* VI/2 (2004), 30–37, VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, VALLÓ, „A fordítás pragmatikái...”, *i. m.*, VALLÓ, „Honosított”..., *i. m.*

⁸⁶ Erről bővebben ld. 3.4.1. *A honosítás és idegenítés stratégiája*.

⁸⁷ KLAUDY, *A fordítás...*, *i. m.*, 112.

⁸⁸ Ld. pl. HELTAI Pál, „Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban”, *Fordítástudomány* X/1 (2008), 5–17, VERMES, „A relevancia-elmélet...”, *i. m.*

⁸⁹ KLAUDY Kinga, „Az átváltási műveletek rendszere”, *Modern Nyelvoktatás*, XXIV/2–3, (2018), 5–16, 8.

⁹⁰ Vö. *interlingvális lexikai transzformáció és interlingvális grammatikai transzformáció* (DUDITS, *i. m.*).

így a korpusz elemzéséhez felhasznált taxonómia felállításakor a lexikai átváltási műveleteket vettem alapul, s ezeket egészítettem ki a szakirodalomban található egyéb műveletekkel, amelyek előfordultak a korpuszból gyűjtött példákban. Ezek alapján 11 átváltási műveletet különítettem el, s minekutána a korpusz feldolgozásánál is utalni fogok e műveletekre, szükséges mindenekelőtt tisztáznom definíciójukat.

Klaudy lexikai átváltási műveleteinek fontos kiegészítésének tartom az *átvétel idegen szóként*⁹¹ valamint az *átvétel jövevényszóként*⁹² nevű műveleteket. Egyes szerzők e két műveletet egynek tekintik (*átvétel*,⁹³ *közvetlen átvétel*,⁹⁴ *átvitel*⁹⁵) vagy másfajta megkülönböztetést használnak: ennek kapcsán kiemelném Dudits tanulmányát, mely megkülönbözteti a fonetikus átírást (*transzkripció*), és a betű szerinti átírást (*transzliteráció*).⁹⁶ Ezen felosztás a japán–magyar nyelvpár esetén azonban nem túl gyümölcsöző, tekintve, hogy a magyar fordításokban használt átírás valamennyi esetben fonetikai alapú (ez arra vezethető vissza, hogy a japán nyelv nem betűírást használ). Mindazonáltal az idegen szóként és a jövevényszóként való átvétel közt fontos különbséget tennünk, kiváltképp a honosítás–idegenítés vizsgálatokkor. Úgy vélem ugyanis, hogy az idegen szóként való átvétel leheletnyit idegenítőbb hatást ér el, mintha az adott lexémát jövevényszóként vennénk át – ez utóbbi esetén ugyanis az adott idegen nyelvből átvett lexéma idomul a cél nyelv fonetikai készletéhez, ezzel is némileg eltávolítva a forrásnyelvtől és közelebb hozva a cél nyelvi kultúrához. Példával szemléltetve a japán *miszo* (味噌) jövevényszóként „miszó”, ugyanis a magyar nyelvben a szóvégi *o* rendszerint hosszú, s ennek megfelelően aszsimilálódik a kifejezés hangalakja; ezzel szemben idegen szóként „miszo” lenne az írásmódja (és kiejtésekor is a japán megfelelőhöz közelebb álló rövid /o/ hangot ejtenénk).

A Klaudy által *jelentések betoldásaként*⁹⁷ aposztrofált műveletet két részre bontottam: megkülönböztetem ugyanis a *jelentések betoldása szövegen kívül*, valamint a *jelentések betoldása szövegen belül* nevű műveleteket Aixelá munkássága nyomán, aki az *extratextual gloss*, illetve

⁹¹ MUJZER-VARGA, *Honosítás*, i. m., 6. Vö. *teljes átvitel* (Jan PEDERSEN, „How is Culture Rendered in Subtitles?”, Heidrun GERZYMISCH-ARBOGAS – Sandra NAUERT (eds.), *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings*, Advanced Translation Research Center (ATRC), Saarland University, 2005, 1–18. nyomán KARÁDI, i. m., 58.).

⁹² MUJZER-VARGA, *Honosítás*, i. m., 6. Vö. *részleges átvitel* (PEDERSEN, i. m. nyomán KARÁDI, i. m., 58.); ill. *adaptáció* (LENDVAI Endre, *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*, Kandidátusi értekezés, JPTE, Pécs, 1986, 185.) – fontos kiemelni, hogy Lendvai a későbbiekben ismertetett szerzőkhöz és definíciókhoz képest az *adaptáció* terminust nem a *teljes átalakítás* szinonimájaként használja, hanem *transzkripciót* ért alatta.

⁹³ VALLÓ, „Reáliák...”, i. m., 118–119, PUSZTAI-VARGA, *Kulturálisan...*, i. m., 78–87.

⁹⁴ TUBOLY Ágnes, *Kultúrákőzvetítés a Bűn és bűnhődés magyar fordításaiban*, Doktori értekezés tézisei, PTE-BTK, Pécs, 2023, 11, HELTAI, „Under the Frog...”, i. m., 63.

⁹⁵ VERMES, „A relevancia-elmélet...”, i. m., 12–13.

⁹⁶ DUDITS, i. m., 37.

⁹⁷ KLAUDY, *A fordítás...*, i. m., 125–130.

az *intertextual gloss* terminusokkal illeti ezeket.⁹⁸ Betoldásnak tekintek minden olyan esetet, ahol a célnyelvi szövegbe a fordító valamely lexikai egység(ek)et toldott be – a két kategória között csupán annyi különbséget teszek, hogy a betoldott egység(ek) a szövegen belül vagy lábjegyzetben szerepel(nek). E művelet háttérében általában a forrásnyelvi és célnyelvi olvasó vélelmezett előismeretében felmerülő eltérés áll.⁹⁹

Hasonló a *jelentések felbontása*,¹⁰⁰ amely esetén a forrásnyelvi szövegben szereplő egyetlen lexikai egységből több lesz a célnyelvi szövegben; gyakran a forrásnyelvi lexéma körülírását jelenti ez (sőt, a szakirodalomban is előfordul, hogy körülírásnak nevezik).

Klaudy taxonómiájában bár nem szerepel, ám mindenképp fontosnak tartom kiemelni a *részleges megfeleltetés*¹⁰¹ műveletét, amely Valló definíciója szerint azon eseteket jelöli, „amikor a reália-kifejezés egyik tagja változatlan marad, míg a másikat magyar megfelelővel helyettesíti a fordító”.¹⁰²

*Direkt fordításról*¹⁰³ beszélhetünk azon esetekben, amikor „a fordító a célnyelven is létező, azonos denotatív jelentéssel bíró nyelvi elemmel helyettesíti a reáliát”.¹⁰⁴

A *részleges elhagyás*¹⁰⁵ szintűgy nem szerepel Klaudy taxonómiájában; e művelet azon esetekre vonatkozik, amikor a fordító a forrásnyelvi kifejezés egy részét megtartja, egy másik részét kihagyja a fordításból.

⁹⁸ AIXELÁ, *i. m.*, 62.

⁹⁹ KLAUDY, „Az átváltási műveletek...”, *i. m.*, 10. Vö. *magyarázó fordítás* (VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 120–122.), *betoldás* (MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, *i. m.*, 6, PUSZTAI-VARGA, *Kulturálisan...*, *i. m.*, 101–109.), *behelyettesítés* (VERMES, „A relevancia-elmélet...”, *i. m.*, 14–15.), *konkretizálás* (PEDERSEN, *i. m.* nyomán KARÁDI, *i. m.*, 58.).

¹⁰⁰ KLAUDY, *A fordítás...*, *i. m.*, 121–125. Vö. *magyarázó fordítás* (VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 120–122.), *explikálás* (VALLÓ, „Honosított...”, *i. m.*, 71–72.), *explikáció* (FORGÁCS: „Garaczi László...”, *i. m.*, 47.), *körülírás* (TUBOLY, *Kultúraközvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, *i. m.*, 13, LENDVAI Endre, *Fordítás és kulturális tartalom. Az interkulturális fordítás alapvonalai*, Digi-Book Magyarország, Gyula, 2015, 191.).

¹⁰¹ VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 119–120.; MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, *i. m.*, 6. Vö. *részleges átvétel* (PUSZTAI-VARGA, *Kulturálisan...*, *i. m.*, 87–89.).

¹⁰² VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 119.

¹⁰³ MUJZER-VARGA Krisztina, „Reáliák fordítása irodalmi szövegekben”. DRÓTH Júlia (szerk.), *Szaknyelv és szakfordítás*, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2012, 58–68, 62–63, MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, *i. m.*, 6–7. Vö. *tükörfordítás* (DUDITS, *i. m.*, 37.), *behelyettesítés* (TUBOLY, *Kultúraközvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, *i. m.*, 13–14, VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 119.; VERMES Albert, „Deduktív és induktív megoldások a kulturálisan kötött kifejezések fordításában”. *Uő.*, *Fordítás és kontextus. A másodlagos kommunikációs helyzetek kezelésének lehetőségei a fordításban. Válogatott tanulmányok*, Liceum, Eger, 2020, 83–91, 85.), *szó szerinti fordítás* (PUSZTAI-VARGA, *Kulturálisan...*, *i. m.*, 149–160.; PEDERSEN, *i. m.* nyomán KARÁDI, *i. m.*, 2024: 58.), *fordítás* (VERMES, „A relevancia-elmélet...”, *i. m.*, 13–14.), *kulturális behelyettesítés* (HELTAI Pál, „Fordítási normák és fordítási eljárások magyar-angol szakfordításban”, *Fordítástudomány XX/I* (2020), 27–45, 30.), *tükörjelentés* (LENDVAI Endre, „Az orosz nyelvi reáliák megfeleltetési elve és gyakorlata”, *Fordításelméleti Füzetek VI* (1988), 85–102.).

¹⁰⁴ TUBOLY, *Kultúraközvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, *i. m.*, 13.

¹⁰⁵ VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 122.

Hasonló művelet a *jelentések kihagyása*,¹⁰⁶ ami akkor fordul elő, amikor a forrásnyelvben szereplő lexéma nincs benne a célnyelvi szövegben.

A *generalizálás* (avagy *jelentésbővítés*) azon eseteket jelöli, amikor a célnyelvi szövegben a forrásnyelvihez képest egy általánosabb jelentésű lexikai egység (sokszor hiperoníma) szerepel.¹⁰⁷

Végül *teljes átalakításnak*¹⁰⁸ nevezzük azon eseteket, amikor a célnyelvi és forrásnyelvi fogalom közt látszólag nincs logikai viszony – a kapcsolat hiánya azonban csak látszólagos, valójában az köti össze a célnyelvi és forrásnyelvi lexikai egységeket, hogy azonos nemfogalomhoz tartoznak. Ezen átváltási műveletet pragmatikai, illetve frazeológiai okokból is alkalmazzák a fordítók.¹⁰⁹

A korpusz elemzésekor az imént bemutatott taxonómiát fogom használni. Valamennyi itt szereplő művelet a szavak szintjére vonatkozik; a szószintű műveletekkel a fordító képes megőrizni a szövegszintű műfaji identitást,¹¹⁰ vagyis a szószintű műveletek tudatos alkalmazása alkotja azon makrostratégiákat, amelyeket jelen dolgozatban honosításnak és idegenítésnek nevezünk – ezt tárgyalom részletesebben a következő fejezet részben.

3.4. Honosítás és idegenítés

3.4.1. A honosítás és idegenítés stratégiája

Korábban már utaltam rá, hogy a kulturálisan kötött kifejezések, illetőleg azok fordításai kitüntetett szerepet kapnak a nemzetközi fordítástudományban – elvégre, ahogy Tellingner fogalmaz,

¹⁰⁶ KLAUDY, *A fordítás...*, i. m., 125–130. Vö. *kihagyás* (MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 7, PUSZTAI-VARGA, *Kulturálisan...*, i. m., 124–129, PEDERSEN, i. m. nyomán KARÁDI, i. m., 59.), *teljes elhagyás* (VALLÓ, „Reáliák...”, i. m., 122.), *elhagyás (nullfordítás)* (LENDVAI, *A „lefördíthatatlan elem”...*, i. m., 206.).

¹⁰⁷ KLAUDY, *A fordítás elmélete...*, i. m., 106–118. Vö. *általánosító fordítás (generalizálás)* (VALLÓ, „Honosított”..., i. m., 72–74), *általánosító fordítás (generalizáció)* (TUBOLY, *Kultúrák közvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, i. m., 12.), *általánosítás* (MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 7, PEDERSEN, i. m. nyomán KARÁDI, i. m., 58.), *neutralizáció* (LENDVAI, *Kulturális tartalom...*, i. m., 2015).

¹⁰⁸ KLAUDY, *A fordítás elmélete...*, i. m., 141–148, TUBOLY, *Kultúrák közvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, i. m., 12, SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta, „A metainformációs struktúrák fordítása a *Tatjana levele Anyeginhoz* című költemény (egyik) magyar fordításában”, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, IV/1 (2009), 93–106, 102. Vö. *kiváltás* (VALLÓ, „Reáliák...”, i. m., 120.), *adaptáció* (MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 7, TUBOLY, *Kultúrák közvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, i. m., 12.; FORGÁCS, „Garaczi László...”, i. m., 47–48.), *kulturális adaptálás* ((PUSZTAI-VARGA, *Kulturálisan...*, i. m., 129–136.), *behelyettesítés* (VERMES, „A relevancia-elmélet...”, i. m., 14–15, PEDERSEN, i. m. nyomán KARÁDI, i. m., 58–59.), *honosítás* (HELTAI, „Under the Frog...”, i. m.).

¹⁰⁹ KLAUDY, *A fordítás elmélete...*, i. m., 141–148.

¹¹⁰ KLAUDY Kinga, „Szószintű műveletek szövegszintű hatása a fordításban”. *Uő., Tézisek...*, i. m., 89–95, 95. Vö. Kitty M. VAN LEUVEN-ZWART – Ton NAAJIKENS, *Translation Studies: The State of the Art. Proceedings of the First James Holmes Symposium on Translation Studies*, Rodopi, Amsterdam, 1991.

ezen kifejezések fordítása „a fordítói munka tükre”.¹¹¹ A kulturálisan kötött kifejezések fordítása amiatt is releváns kérdéskör, mert kardinális szerepük van az adott művekben. Irodalmi megközelítésből hangulat- és atmoszférateremtő, valamint dramaturgiai funkciójuk van.¹¹² Ami viszont számunkra most relevánsabb, hogy kultúráközvetítő, s mi több, ismeretterjesztő szereppel bírnak.¹¹³ Ez utóbbi kapcsán meg kell említeni azt a nagy horderejű igazságot, amelyre Popovič is rámutat, tudniillik az esetek többségében a fordító és az olvasó közül csupán a fordító ismeri a forrásnyelvi szöveget, eképp egyfajta „autoratív tolmácsolási” helyzet jön létre,¹¹⁴ vagyis a fordítónak komoly felelőssége van arra nézvést, hogy az olvasóközönség miként ismeri meg a forrásnyelvi kultúrát. Ahogy Lendvai fogalmaz, a kulturálisan kötött kifejezések „nyelvi átültetésének minősége határozza meg a forráskultúráról szerzett információk hitelességét, ezért elmondható, hogy ezek a lexémák az információátvitel kulcsszereplői”.¹¹⁵

Ahogy arra korábban utaltam, a kulturálisan kötött kifejezések fordítása kapcsán megkülönböztethetjük a honosítást és idegenítést mint *makroszintű stratégiákat*. Fontos ehelyütt megemlítenem, hogy a *stratégia* terminus a *kulturálisan kötött kifejezések*hez hasonlóan némileg tisztázatlan a fordítástudományban, különféle értelmezések szerint utalhat az egyes mikroszintű átváltási műveletekre,¹¹⁶ fordítási folyamatra és eredményre¹¹⁷ stb. Osztom Lörscher¹¹⁸ és Klaudy véleményét,¹¹⁹ miszerint stratégia alatt tudatos döntéseket kell értenünk, amelyek makroszintűek, magyarán a szöveg egészére hatással vannak.

Ezen stratégiák közül a szakirodalom leggyakrabban a honosítást és idegenítést emeli ki.¹²⁰ A két stratégiára különféle terminusokat találhatunk, Bassnett az idegenítésre Venutihoz hasonlóan a *foreignisation* szóval utal, ám honosítás helyett az akkulturáció (*acculturation*) kifejezést használja,¹²¹ amellyel arra utal, hogy a honosítás árán a fordítási szöveg veszít a kultúrába való beágyazottságából. Habár ez bizonyos fokig igaz, úgy vélem, nem minden honosítás alá tartozó művelet jár akkulturációval.¹²² Tellingner némileg hasonlóképpen neutralizációnak

¹¹¹ TELLINGER, „A reáliák...”, *i. m.*, 58.

¹¹² VALLÓ, „Honosított”..., *i. m.*, 47.

¹¹³ MUJZER-VARGA, „A reáliafogalom...”, *i. m.*, 82.

¹¹⁴ Anton POPOVIČ, „Az olvasó szerepe a fordítás folyamatában”. BART – KLAUDY, *i. m.*, 291–295, 291–292.

¹¹⁵ LENDVAI, „Nyelvi reáliák...”, *i. m.*, 665.

¹¹⁶ Pl. VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 117.

¹¹⁷ Andrew CHESTERMAN, „Problems with Strategies”. Krisztina KÁROLY – Ágota FÓRIS (eds.): *New Trends in Translation Studies*, Akadémiai, Budapest, 2005, 17–28, 20.

¹¹⁸ Wolfgang LÖRSCHER, *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*, Gunter Narr, Tübingen, 1991, 76–77.

¹¹⁹ KLAUDY, „Az átváltási műveletek...”, *i. m.*, 12.

¹²⁰ Ld. pl. VERMES, „A relevancia-elmélet...”, *i. m.*, 11, KARÁDI, *i. m.*, 59.

¹²¹ Susan BASSNETT, „Bringing the News Back Home: Strategies of Acculturation and Foreignisation”. *Language and Intercultural Communication*, 2005/2, 120–130.

¹²² Ezzel kapcsolatban ld. még: 4.1.1. *A honosítás és idegenítés tendenciáinak változása*.

(*neutralization*) nevezi az idegenítő stratégiát,¹²³ felhívva a figyelmet a honosítás asszimiláló jellegére; úgy véli, ezen műveletek „erősítik a fordítás kommunikatív hatását, egyúttal elhomályosítják a mű időbeli és térbeli elhelyezését és a nemzeti színek fakulásához vezetnek”.¹²⁴ Valló ehhez képest a honosító stratégia kapcsán éppenséggel a kultúráközvetítési szerepre hívja föl a figyelmet, az efféle célú stratégiákat nevezi *pragmatikai szempontú fordításnak*.¹²⁵

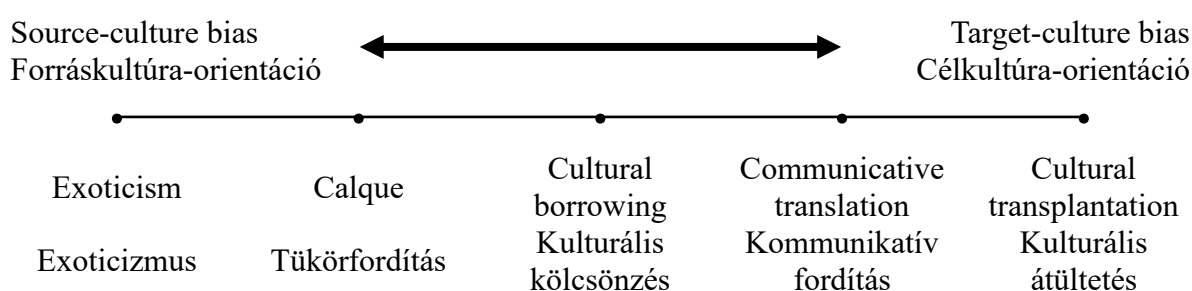
Egyes kutatók az idegenítés kapcsán az idegenség megőrzéséről beszélnek,¹²⁶ én azonban Tuboly Ágnessel értek egyet, tudniillik a fordító nem *megőrzi* a *couleur locale*-t, hanem megteremti azt, a forrásnyelvi olvasó számára ugyanis ezen kifejezések a mindennapi élet részei, a célnyelvi olvasó számára azonban egzotikumot jelentenek, s a fordítónak a feladata a *koloritremtés*.¹²⁷

3.4.2. Az átváltási műveletek elhelyezése az idegenítés–honosítás skálán

Láthattuk, hogy a legtöbb esetben dichotómiaként aposztrofálják a kutatók a honosítást és idegenítést. A képet árnyalni kívánja Lendvai, aki hármas felosztást vezet be: az idegenítés helyett az *egzotizáció*, a honosítás helyett az *asszimiláció* kifejezéseket használja, köztes állapotként, mintegy semleges megoldásként pedig a *neutralizációról* beszél.¹²⁸

A hármas tagolásnál méginkább árnyalt képet mutat Hervey modellje, amely az idegenítést (Hervey terminológiájával élve a *forráskultúra-orientációt*), valamint a honosítást (*célkultúra-orientációt*) skálán helyezi el,¹²⁹ így árnyalva az egyes átváltási műveletek besorolását.

1. ábra: Az átváltási műveletek Hervey (2005) modelljén

¹²³ Dušan TELLINGER, „Confrontation of Cultures – Neutralization Approaches in the Translation of Gogol’s Revisor”. Kinga KLAUDY – János KOHN (eds.), *Transferring Necessity Est*, Scholastica, Budapest, 1997, 494–500.

¹²⁴ TELLINGER, „A reáliák...”, *i. m.*, 61.

¹²⁵ VALLÓ, „A fordítás pragmatikai...”, *i. m.*, 34.

¹²⁶ PL. TELLINGER, „A reáliák...”, *i. m.*, 68, VALLÓ, „Honosított...”, *i. m.*, 163.

¹²⁷ TUBOLY, *Kultúráközvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, *i. m.*, 20.

¹²⁸ LENDVAI, „Nyelvi reáliák...”, *i. m.*, 668.

¹²⁹ Sándor HERVEY,– Michael LOUGHRIDGE,– Ian HIGGINS,; *Thinking German Translation*, Routledge, London & New York, 2005, 33.

Korpuszom elemzésekor Hervey modelljét fogom használni, ám ehhez mindenekelőtt szükséges az általam kijelölt átváltási műveleteket elhelyeznem az idegenítés–honosítás skálán. Kiindulási pontom az ismertetett modellen felül Mujzer-Varga felosztása, aki szintén e modellt használta a honosítás–idegenítés (az általa használt terminusokkal élve: adaptálás–idegenítés) vizsgálatokor Örkény István (1912–1979) egyperces novelláinak magyar–német, magyar–angol és magyar–francia fordításainak kapcsán.¹³⁰

2. ábra: Az átváltási műveletek Mujzer-Varga (2009) modelljén

Mujzer-Varga nálam némileg kevesebb, összesen nyolc műveletet különít el, ám e nyolc kategória szinte azonos értelmezés szerint szerepel a saját taxonómiámban is (bár esetenként más elnevezéssel).

A Mujzer-Varga által *betoldásnak* nevezett műveletet én Aixelá nyomán¹³¹ tovább bontottam *szövegen kívüli* és *szövegen belüli betoldásra*. Ezek közül a szövegen kívüli betoldást – amely a vizsgált korpuszban kizárólag lábjegyzet formájában volt jelen – tartottam az idegenítőbb műveletnek, ez esetben ugyanis erősebben érződik a szövegen, hogy fordítás. Ezzel szemben a szövegen belüli betoldás esetén néha úgy is tűnhet, hogy a forrásnyelvi szöveg szerzője is megmagyarázta valamely szó jelentését (ha úgy tetszik, amennyiben csupán a célnyelvi szöveg alapján próbálnánk beazonosítani a szövegen belüli betoldásokat, könnyűszerrel találhatnánk olyan eseteket, amikor valójában nem betoldásról van szó, ugyanis a forrásnyelvi szövegben is meg volt valami magyarázva) – éppen emiatt kevésbé hat idegenítőnek.

Szintúgy külön műveletnek tekintettem a *jelentések felbontását*,¹³² amelyet közvetlenül a szövegen belüli betoldás után, a honosításhoz közelebb helyeztem el, ugyanis a betoldáshoz hasonlóan valamely kulturálisan kötött kifejezés magyarázata szerepel a célnyelvi szövegben, ám a betoldástól eltérően nem szerepel a szövegben az eredeti kifejezés, így egy fokkal közelebb áll a honosításhoz.

¹³⁰ MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 9.

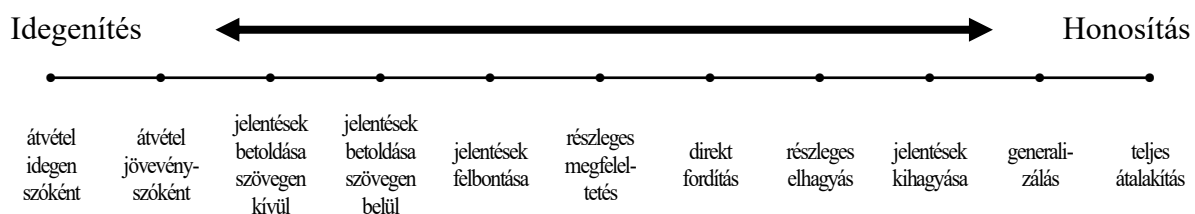
¹³¹ AIXELÁ, i. m., 62.

¹³² KLAUDY, *A fordítás...*, i. m., 121–125.

Külön kategóriaként kezeltem továbbá a részleges elhagyást¹³³ is, amelyet a teljes kihagyáshoz képest kevésbé honosítónak tartok, ugyanis a részleges elhagyás esetén a forrásnyelvi kifejezés egy része változatlanul szerepel a célnyelvi szövegben.

Mindezen szempontok alapján a korpuszelemzőskor általam alkalmazott átváltási műveleti taxonómia az idegenítés–honosítás skáláján a következőképp vizualizálható:

3. ábra: Az általam alkalmazott idegenítés–honosítás skála

¹³³ VALLÓ, „Reáliák...”, *i. m.*, 122.

4. A korpusz feldolgozása

E fejezetben a korábbiakban meghatározott keretrendszer nyomán elemzem az előzőleg fölvezetett szempontok alapján kiválasztott korpusz anyagát. Kvantitatívan elemzem azt, hogy miképpen változott a vizsgált időszakban a japán–magyar műfordításokban a fordítói norma, majd néhány kvalitatív jellegű észrevételt említek.

1. táblázat: Az átváltási műveletekre és a korpusz elemeire vonatkozó rövidítések

Átváltási műveletek	
ÁTI	Átvétel idegen szóként
ÁTJ	Átvétel jövevényszóként
BTK	Jelentések betoldása szövegen kívül
BTB	Jelentések betoldása szövegen belül
FEL	Jelentések felbontása
RMF	Részleges megfeleltetés
DIR	Direkt fordítás
REL	Részleges elhagyás
KIH	Jelentések kihagyása
GEN	Generalizálás
TÁT	Teljes átalakítás
A korpusz elemei	
BIR ¹³⁴	<i>Birkakergető nagy kaland</i>
SZÍN	<i>A színtelen Tazaki Cukuru és zárandokévei</i>
KOR	<i>A kormányzó halála (II. kötet)</i>

4.1. Kvantitatív elemzés

A korpuszkutatás során gyűjtött fordítási példákat táblázatban rendszereztem,¹³⁵ jelölve a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg oldalszámát. A teljes mondatok mellé a releváns célnyelvi kulturálisan kötött kifejezéseket, illetve azok fordítási megfelelőit is fölvezettem. A mondatokban félkövérrel jelöltem a kulturálisan kötött kifejezéseket, betoldás esetén a célnyelvi szöveg

¹³⁴ A forrásnyelvi szöveg kétkötetes kiadása állt rendelkezésemre, a kötetre vonatkozó hivatkozást az alábbi módon jelöltem: BIR/1 (forrásnyelvi szöveg – 1. kötet), BIR/2 (forrásnyelvi szöveg – 2. kötet).

¹³⁵ A teljes példatárat ld. 3. melléklet.

oszlopában aláhúzással jelöltem a betoldott elem(ek)et. Jelöltem továbbá az egyes átváltási műveleteket, valamint a kulturálisan kötött kifejezések tematikai csoportosítása nyomán meghatározott típusokat.¹³⁶

2. táblázat: Példa az adatgyűjtésre

Mű	FNy-i szöveg	Old.	CNy-i szöveg	Old.	FNy	CNy	Műv.	Típ.
BIR/1	「動物クッキーみたいな話ですね」と僕は言った。男はそれを無視した。 ¹³⁷	209	– Mint a mackóforma chips – vettem közbe, de megjegyzésem az ember elengedte a füle mellett és folytatta.	148	動物クッキー ¹³⁸	mackó-forma chips	TÁT	MIN

A kapott eredményeket függvények segítségével elemeztem és összesítettem; a szemléletesség kedvéért pedig az adatok alapján grafikonokat készítettem.

4.1.1. A honosítás és idegenítés tendenciáinak változása

A korpuszkutatásból kapott eredményeket mindenekelőtt számszerűsíteniem kellett – ehhez Mujzer-Varga hasonló kutatását vettem alapul.¹³⁹ Összesítő táblázatot készítettem, amely az egyes művek szerint lebontja a 11 átváltási műveletet az idegenítési–honosítási skálán.

3. táblázat: Az átváltási műveletek összesítése a műveletek típusa és a fordítók alapján

	Idegenítés←————→Honosítás											
	ÁTI	ÁTJ	BTK	BTB	FEL	RMF	DIR	REL	KIH	GEN	TÁT	Σ2
BIR	2	1	1	16	5	6	15	1	0	7	22	76
SZÍN	14	4	2	20	10	11	17	7	3	4	4	96
KOR	19	2	0	8	11	9	17	2	2	4	12	86
Σ1	35	7	3	44	26	26	49	10	5	15	38	258

Az összesítő táblázatból kiderül, hogy a három műből összesen 258 példát gyűjtöttem, művenként átlagosan 86-ot. A korpusz egészére vonatkozó kvantitatív elemzést a 4.1.2. fejezetben végzem el, először ugyanis a tendencia változására szeretnék kitérni.

Ahogy a bevezetésben megfogalmaztam, a kutatásom legfőbb célja az volt, hogy feltárjam a honosítás és idegenítés tendenciájának a változását japán–magyar műfordításban, történeti szemszögből, pontosabban az elmúlt közel két évtizedet vizsgálva. Azt feltételeztem, hogy az

¹³⁶ A kulturálisan kötött kifejezések tematizálásról bővebben ld. 4.1.3. Az átváltási műveletek aránya tematikus csoportok szerint.

¹³⁷ **Dóbucu kukkí** mitaina hanasi deszune, to boku va itta. Otoko va szore vo musisita.

¹³⁸ Dóbucu kukkí. Jelentése: 'állatos keksz'.

¹³⁹ MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 12–13.

idő múlásával a honosítás aránya csökkent, az idegenítése nőtt. Hogy ezt a hipotézist számokkal tudjam bizonyítani vagy cáfolni, viszonyszámot számítottam az összes vizsgált mű adatai alapján.¹⁴⁰

A viszonyszám kiszámítását az alábbi módon végeztem: valamennyi művelet előfordulási értékét megszoroztam a művelethez rendelt idegenítési–honosítási értékkel (ez esetben az idegenítés felől a honosítás felé haladva nőnek az értékek, magyarul a leginkább idegenítő művelet (átvétel idegen szóként) 1-es szorzót, az átvétel jövevényszóként 2-es szorzót kap stb.). A kapott szorzatot elosztottam az adott fordító által elvégzett összes művelet értékével. Szemléltetésképp ez a *Birkakergető nagy kaland* esetén az alábbi módon történt:

$$\text{IH viszonyszám (BIR)} = \frac{2 \times 1 + 1 \times 2 + 1 \times 3 + 16 \times 4 + 5 \times 5 + 6 \times 6 + 15 \times 7 + 1 \times 8 + 0 \times 9 + 7 \times 10 + 22 \times 11}{2 + 1 + 1 + 16 + 5 + 6 + 15 + 1 + 0 + 7 + 22}$$

Az idegenítési–honosítási viszonyszám egyszerűsített képlettel a következőképp adható meg:

$$\text{IH viszonyszám} = \frac{\sum (\text{Művelet előfordulása} \times \text{Művelethez rendelt IH érték})}{\sum \text{Műveletek előfordulása}}$$

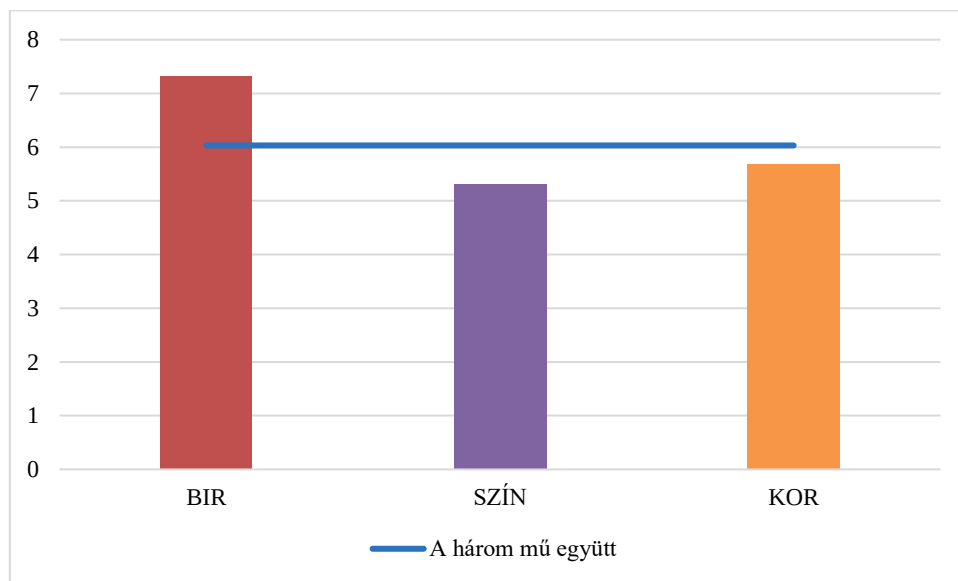
4. táblázat: Az idegenítési–honosítási viszonyszám alakulása

	$\Sigma 1/\Sigma 2$
BIR	7,3289
SZÍN	5,3125
KOR	5,686
A három mű együtt	6,031

Az idegenítési–honosítási viszonyszám egyensúlyi pontja a 6-os érték, az ennél nagyobb érték arra utal, hogy az adott fordításra a honosítás a jellemzőbb, míg alacsonyabb érték esetén a fordítási szöveg az idegenítés felé tendál. Ez alapján szembetűnő, hogy a legmagasabb értékkel rendelkező fordítás, magyarul a leginkább honosító fordítás az első vizsgált mű, Erdős György 2007-es fordítása; összességében ez az egyetlen fordítás a korpuszban, amelyre inkább a honosítás jellemző. Izgalmas megfigyelni, hogy a következő fordítás, Nagy Anita 2013-as fordítása a leginkább idegenítő fordítás, ám ez is közelebb áll az egyensúlyi ponthoz, mint Erdős György fordítása. Az aranyközépúthoz legközelebb a harmadik fordítás, Mayer Ingrid 2020-as fordítása áll, ha úgy tetszik, a mérleg alig billen az idegenítés felé.

¹⁴⁰ Vö. uo.

4. ábra: Az idegenítési–honosítási viszonzyszám alakulása

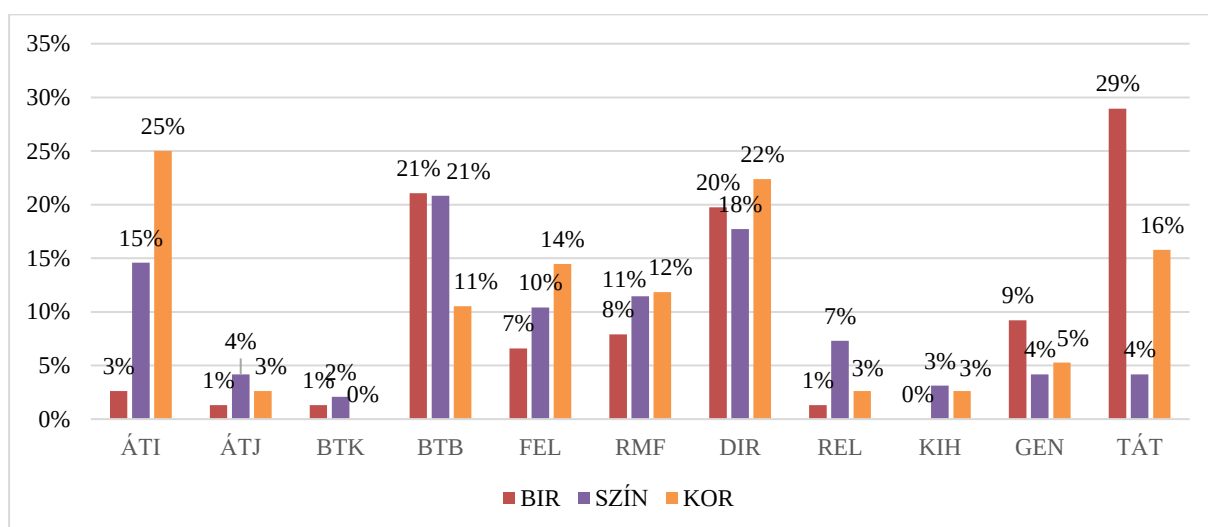
Az adatok vizualizációjával még tisztán látszik hipotézisem beigazolódása: az idő előrehaladtával csökkent a honosítás és nőtt az idegenítés aránya, olyannyira, hogy az újabb fordítások inkább nevezhetők idegenítőnek. Ennek fényében elmondható, hogy a fordítói norma némiképp változott – ennek hátterében bizonyára a modern olvasói igények állnak. Ahogy Tuboly fogalmazott, „a jelenkor globalizált olvasója igényli a *mind több egzotikus, idegen elem megismerését*”.¹⁴¹ A fordítók manapság számíthatnak arra, hogy az olvasók a világháló segítségével utánajárhatnak az általuk kevésbé ismert kifejezéseknek. Ennek ellenére azonban nem szélsőségesen idegenítőek a későbbi fordítások sem, elvégre a fordítóknak ügyelniük kell, nehogy túl nagy feldolgozási erőt igényeljen a fordítási szöveg.¹⁴² Az idegenítés felé való eltolódás mellett tehát megmarad a honosítás, ugyanis a világirodalomnak máig fennmaradt kultúrákövetítő szerepe, s a fordítók mint kulturális brókerek ezt továbbra sem felejtették el. A honosító műveleteket napjainkban is alkalmazzák, elvégre ez a szöveg célnyelvi olvasóközönség általi interpretációját segíti elő.¹⁴³

¹⁴¹ TUBOLY, *Kultúrákövetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, i. m., 20. kiemelések az eredetiben.

¹⁴² VERMES Albert, „A kulturális különbségek hatása a fordításra”. KLAUDY és mások, *Kutatásmódszertan II...*, i. m., 177–188, 182.

¹⁴³ MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 8.

5. ábra: Az átváltási műveletek az idegenítési–honosítási skálán, fordításokra lebontva

Érdeemes röviden áttekinteni az egyes átváltási műveleteket az idegenítési–honosítási skálán a három műre lebontva. Szembetűnő, hogy a leginkább honosító fordításban a leggyakrabban alkalmazott átváltási művelet a teljes átalakítás, vagyis a legjobban honosító művelet volt: Erdős György 22 alkalommal, vagyis az esetek 29%-ában élt vele – ez volt az egy fordító által leggyakrabban használt fordítási művelet a teljes korpuszt nézve. Ezzel szemben azonban a leginkább idegenítő fordításban, vagyis Nagy Anitánál e művelet csupán 4-szer, az esetek 4%-ában fordult elő. A mérleg másik oldalán a leginkább idegenítő művelet az, amely a leggyakrabban fordult elő a legfrissebb fordításban – Mayer Ingrid az esetek egynegyedében, összesen 19 alkalommal élt az *átvétel idegen szóként* lehetőségével. Ezen kiugrások mellett megemlíthető még a mérleg két oldalán a *teljes átváltás* 16%-os aránya Mayer fordításában, valamint az *átvétel idegen szóként* 15%-os aránya Nagy esetében.

Mindhárom fordításban viszonylag hasonló gyakorisággal fordultak elő a skála közepén lévő műveletek, így tehát a *jelentések betoldása szövegben belül*, a *jelentések felbontása*, a *részleges megfeleltetés* és a *direkt fordítás*. Valamivel kisebb arányt ért el a *generalizálás*, ám itt is ki kell emelnem, hogy a második leginkább honosító művelet ez, és a leggyakrabban csakugyan Erdős alkalmazta. A többi művelet aránya elenyésző, a legritkább műveletek a *jelentések kihagyása* és a *betoldás szövegben kívül* voltak – olyannyira, hogy előbbire Erdős, utóbbira pedig Mayer fordításában nem találtam példát.

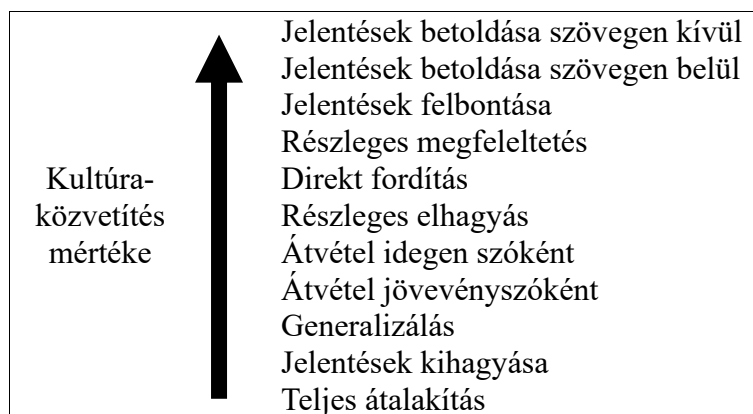
Ehelyütt szeretném újfent megemlíteni egyes kutatók aggodalmát a honosítást illetően: többen is az akkulturációra hívják föl a figyelmet,¹⁴⁴ Valló egyenesen úgy fogalmaz, hogy az átváltási műveletek „többsége az *eredeti kultúra jegyeit halványítja*, illetve esetenként *el is tünteti* a

¹⁴⁴ Ld. pl. TELLINGER, „A reáliák...”, i. m., 61.

szövegből.”¹⁴⁵ Ezen elgondolást szeretném némileg árnyalni, véleményem szerint ugyanis a honosítás, valamint az átváltási műveletek ily negatív megítélése kissé sarkos.

Láthattuk, hogy bizonyos átváltási műveletek ugyan honosítanak (és itt voltaképp a legszélsőségesen idegenítő műveleteken – *átvétel idegen szóként* és *jövevényszóként* – kívüli műveleteket értem), mégis ismeretterjesztő, kultúraközvetítő céllal teszik azt. Különösképpen elmondható ez a *betoldás* két típusáról, amelyek a legtöbb kultúraközvetítő erővel bírnak. A *szövegen kívüli betoldás* e téren nagyobb potenciállal rendelkezik, egy-egy lábjegyzetbe több információ fér, mint egy-egy *szövegen belül betoldás*ba. Ezeket követi a *jelentések felbontása*, amely műveletből származó fordítás bár tartalmaz a forrásnyelvi kultúrára való utalást, magának a fogalomnak a megnevezését nem viszi át a célnyelvi szövegbe. Ezt követi a *részleges megfeleltetés*, a *direkt fordítás* és a *részleges elhagyás*, amelyek még mindig képesek némi információval szolgálni a forrásnyelvi kultúráról a célnyelvi olvasónak. Ezután helyezném el az *átvételt idegen szóként*, majd az *átvétel jövevényszóként* műveleteket – pusztán azért e sorrendben, mert az idegen szóként való átvétel közelebb áll a forrásnyelvi megfelelőhöz. Ezt követi a *generalizálás*, amely esetén a kulturális tartalom annyiban jelenik meg, hogy a célnyelvi olvasó számára ismeretes lesz, hogy valamely nemfogalomhoz tartozó jelenség létezik adott kultúrában – ezen kulturális tartalom természetesen elenyészőnek mondható. Végül a *teljes átalakítás* és a *jelentések kihagyása* következnek, ezek nem tartalmaznak a forrásnyelvi kultúrára utaló tartalmat.

6. ábra: Az átváltási műveletek a kultúraközvetítés mértéke szerint

E felosztás jelen kutatás egyfajta melléktermékeként jött létre, a szakirodalmi áttekintés és a korpusz vizsgálata során ugyanis úgy tűnt, korábban pusztán a kultúraközvetítés mértékét szempontnak tartó skálán korábban nem helyezték el az átváltási műveleteket, márpedig releváns lehet az ilyen irányban való vizsgálódás. Természetesen az eltérő rendezőelv miatt a

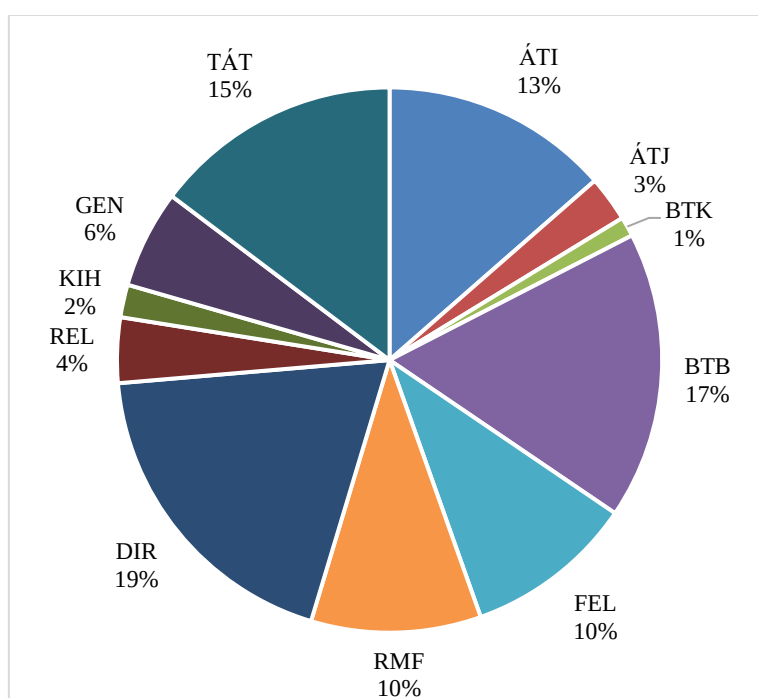
¹⁴⁵ VALLÓ, „Honosított”..., i. m., 163. (Kiemelés az eredetiben.)

műveletek sorrendje más, mint az idegenítési–honosítási skála esetén, ahol nem a kultúraközetítés mértéke, hanem a célnyelvi és forrásnyelvi normához való viszony az alapvető szempont.

4.1.2. Az átváltási műveletek aránya az egész korpuszban

Amellett, hogy a tendencia változását vizsgáltam, kíváncsi voltam arra is, miként alakul az összkép, előfeltételezésem volt ugyanis, hogy a korpusz egészét tekintve a honosítás stratégiája fog nagyobb arányban előfordulni. Mindenekelőtt az átváltási műveletek megoszlását szeretném megvizsgálni.

7. ábra: Az átváltási műveletek összesítése a műveletek típusa alapján, a teljes korpuszban

Láthatjuk, hogy a leggyakrabban alkalmazott művelet 49 előfordulással és 19%-os aránnyal a *direkt fordítás* volt, ezt követi a *szövegen belüli betoldás*, amelyet a fordítók összesen 44-szer, vagyis az esetek 17%-ában alkalmaztak. A legerősebben honosító művelettel, a *teljes átalakítással* 38-szor találkozhatunk, ám ennek az aránya (15%) alig haladja meg a legszélsőségesebben idegenítő műveletnek, a 35-ször előforduló *idegen szóként való átvételnek* az arányát (13%). Hasonlóan az egyenlőség felé mutató tendenciát figyelhetünk meg a skála közepén szereplő műveletek esetén, tudniillik a *felbontás* és a *részleges megfeleltetés* aránya (10%) és előfordulása (26) megegyezik. A fordítók *generalizálással* mindössze 15 alkalommal éltek (6%), emellett a *részleges elhagyás* is csupán 10-szer fordult elő (4%). A legritkábban előforduló műveletek a *jövevényszóként való átvétel* (7 előfordulás, 3%), a *kihagyás* (5 előfordulás, 2%), valamint

a szövegen kívüli betoldás voltak – ez utóbbi mindössze 3 alkalommal fordult elő a vizsgált korpuszban.

A legfontosabb következtetés, hogy vannak gyakrabban és ritkábban előforduló átváltási műveletek a skála mindkét részén, ám a leggyakoribb műveletek a skála két végéről, valamint közepéről származnak. Ez az egyensúlyi ponthoz közeli helyzet tükröződik az egész korpuszra kiszámított viszonyszám tekintetében is: ahogy említettem, a 6-os érték jelöli a honosítás és az idegenítés egyensúlyi pontját, s ha megnézzük, az egész korpuszra kapott 6,031-es érték mindössze 0,031-gyel közelít a honosítás felé (ld. 4. táblázat). Magyarán a hipotézisem beigazolódt, valóban a honosítás a jellemzőbb a vizsgált korpuszon, azonban a képet árnyalja, hogy valójában mennyire közel áll az egyensúlyi ponthoz a kapott érték. Továbbá afölött sem szabad elsiklanom, hogy a második és harmadik vizsgált mű esetén az idegenítés a jellemzőbb, így voltaképp a szó szoros értelmében csak a három mű *egészére* (valamint az első műre) igazolódt be a hipotézisem, miszerint a honosítást preferálják a fordítók. Az idő előrehaladtával várható volt az idegenítés irányába való eltolódás, és ez ha enyhén is, de átbillentette a mérleg nyelvét a másik oldalra.

Mellékesen szeretném megemlíteni, hogy bár e dolgozat alapvetőleg leíró (és nem előíró) szándékú, azzal a nézettel mégis egyetértek, amelyet a honosítást és/vagy az átváltási műveleteket az akkulturáció szemszögéből kritikusan szemlélő kutatók is többször hangsúlyoztak; ez a tézis Tellingertől a következőképp hangzik:

[a] fordító becsületbeli ügye, hogy mindent megtegyen a helyes megoldás megtalálása érdekében, ami sokszor kitartó keresést és utánajárást igényel.¹⁴⁶

E gondolatnak ugyanis megvan a leíró vetülete is – láthattuk ugyanis, hogy a fordítási normához mérten a vizsgált fordítások összességében az itt megfogalmazott elvárásnak megfelelnek, mondhatni a közhellyé vált arany középutat járják.¹⁴⁷

4.1.3. Az átváltási műveletek aránya tematikus csoportok szerint

A megfigyelt normát árnyalni lehet, ha az egyes kultúraspecifikus kifejezéseket tematikus csoportokra osztjuk. Számtalan felosztást ismer a szakirodalom, ám a terjedelmi korlátok miatt ezeket nem áll módomban részletezni.

¹⁴⁶ TELLINGER, „A reáliák...”, *i. m.*, 68.

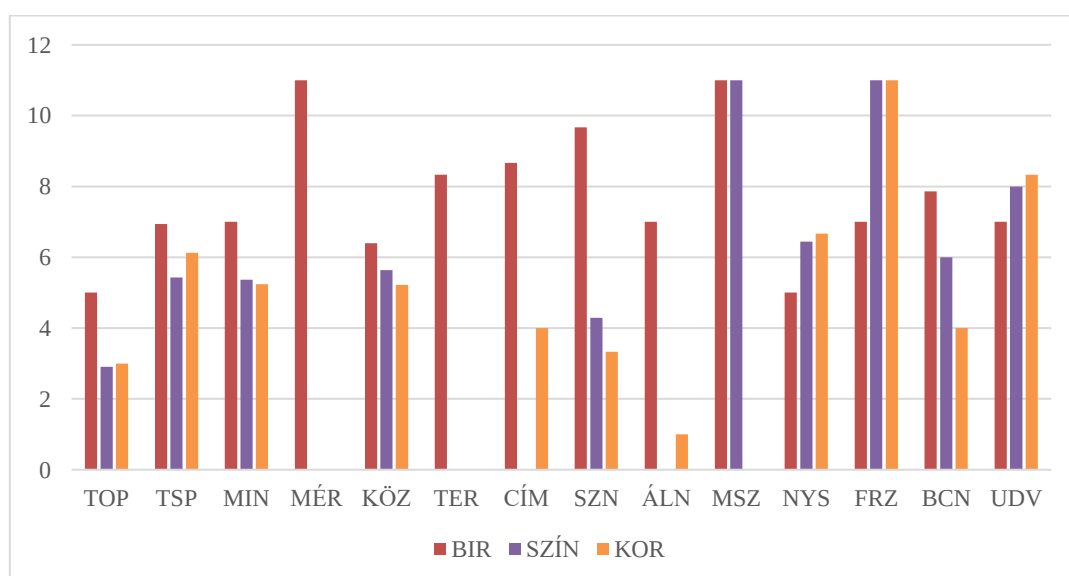
¹⁴⁷ Vö. FISCHER, *i. m.*, 9.

5. táblázat: A kulturálisan kötött kifejezések tematikus csoportosítása

1.	TOP	toponímák
2.	TSP	társadalmi-politikai reálialexémák
3.	MIN	a mindennapi élet reálialexémái
4.	MÉR	mértékegység
5.	KÖZ	közlekedéssel kapcsolatos kifejezések
6.	TER	természeti valóság
7.	CÍM	címek és idézetek
8.	SZN	személynevek
9.	ÁLN	állatnevek
10.	MSZ	megszólítás
11.	NYS	(japán) nyelvre / nyelv struktúrájára utaló kifejezések
12.	FRZ	frazecologizmus
13.	BCN	becenév/gúnynev
14.	UDV	udvariassági formula

Az általam használt taxonómia fölállításakor Mujzer-Varga,¹⁴⁸ Tuboly,¹⁴⁹ valamint Đelatović¹⁵⁰ taxonómiáját vettem alapul, és ezeket igazítottam a korpuszban talált kulturálisan köthető kifejezésekhez. 14 kategóriát állítottam föl, amelyek közül az egyik saját, ugyanis a japán–magyar nyelvpárból, illetve a korpuszból adódóan több esetben történik utalás magára a japán nyelvre, illetve a japán nyelv struktúrájára. Az egyes csoportokban alkalmazott átváltási műveletekből a korábban bemutatott módon idegenítési–honosítási viszonyszámot számoltam; az eredményeket az alábbi diagrammon láthatjuk:

8. ábra: Idegenítési-honosítási viszonyszám tematikus csoportok szerint, művekre lebontva

¹⁴⁸ MUJZER-VARGA, *Honosítás...*, i. m., 12, MUJZER-VARGA, „A reáliafogalom...”, i. m., 76.

¹⁴⁹ TUBOLY, *Kultúráközvetítés...*, Doktori disszertáció tézisei, i. m., 15.

¹⁵⁰ ĐELATOVIĆ, i. m., 32–34.

A leginkább honosított típus a mértékegység, a megszólítás és a frazeologizmus voltak, őket követik az udvariassági formulák, valamint a japán nyelvre utaló kifejezések. Az idegenítés leginkább a toponímákat, a címeket és idézeteket, a személyneveket és állatneveket jellemezte. Általában elmondható, hogy a leginkább honosító fordítás szintjét csupán a megszólítások esetén érte el a leginkább idegenítő fordítás, emellett a frazeologizmusok esetén bizonyult honosítóbbnak a két idegenítőbb fordítás.

4.2. Kvalitatív jellegű észrevételek a tendencia változását illetően

Hely szűkében nincs alkalmam részletes kvalitatív elemzésre, ám a tendencia változása kapcsán néhány ilyen jellegű megfigyelésem is szeretném bemutatni azon kulturálisan kötött kifejezések nyomán, amelyek a vizsgált korpuszban többször is előfordultak.

Egyfelől néhány szó, nevezetesen a *miszo* (味噌) és a *tófu* (豆腐) esetén figyelhető meg változás, a legfrissebben vizsgált fordítás ugyanis e szavakat idegen szóként veszi át („miszo”¹⁵¹ és „tófu”¹⁵²), míg a korábbi fordításokban jövevényszóként találkozhatunk velük, magyarán idomulnak a magyar fonotaktikához („miszó”¹⁵³ és „tofu”¹⁵⁴).

Szintúgy többször előfordult a *bentó* (弁当) kifejezés, amely esetén Erdős fordításában a generalizáló „elemózsia”,¹⁵⁵ valamint „harapnivaló”¹⁵⁶ szerepelnek, míg Nagy esetén a szövegközi betoldás a jellemző, („*bentó*, előrecsomagolt ebéd”¹⁵⁷ és „előrecsomagolt bentó vacsora”¹⁵⁸), s e két előfordulás között találkozhatunk betoldás nélkül is az átvett idegen szóval.¹⁵⁹

Ehhez hasonlóan a *Sinkanszen* (新幹線) Erdős fordításában „gyorsvasút”¹⁶⁰-ként szerepel, míg Nagynál az első előfordulásnál magyarázó betoldás („Sinkanszen szuperexpressz”¹⁶¹), később pedig csak maga az idegen szó szerepel.¹⁶²

¹⁵¹ MURAKAMI, *Kormányzó...*, i. m., 39.

¹⁵² *Uo.* 147.

¹⁵³ MURAKAMI, *Birkakergető...*, i. m., 211, MURAKAMI, *Szintelen...*, i. m., 301.

¹⁵⁴ MURAKAMI, *Szintelen...*, i. m., 301.

¹⁵⁵ MURAKAMI, *Birkakergető...*, i. m., 192.

¹⁵⁶ *Uo.* 251.

¹⁵⁷ MURAKAMI, *Szintelen...*, i. m., 193.

¹⁵⁸ *Uo.* 319.

¹⁵⁹ *Uo.* 198.

¹⁶⁰ MURAKAMI, *Birkakergető...*, i. m., 146

¹⁶¹ MURAKAMI, *Szintelen...*, i. m., 17.

¹⁶² *Uo.* 33.

5. Konklúzió

Jelen kutatásban a honosítás és idegenítés tendenciáinak a változását vizsgáltam az elmúlt közel két évtized japán–magyar műfordításában, párhuzamos korpuszkutatással.

A témafelvetés és a célkitűzés után a módszertanról, s ezen belül a korpuszom kiválasztásáról írtam részletesebben.

Az elméleti áttekintésben dióhéjban írtam a kultúra fogalmáról, meghatároztam, mit értek kulturálisan kötött kifejezések alatt, majd az átváltási műveletek általam alkalmazott taxonómiájáról értekeztem, végül a honosítás és idegenítés dichotómiát vizsgáltam, s utóbbi két szempontrendszer kombináltam.

A következő fejezetben elvégeztem a korpusz kvantitatív elemzését. A korpuszban vizsgált három fordítás adatait összesítettem, a honosítás és idegenítés tendenciát viszonyszámokkal határoztam meg. Ennek nyomán igazolást nyert azon hipotézisem, hogy az idő előrehaladtával egyre csökkent a honosítás, és nőtt az idegenítés aránya, ám a képet árnyalja, hogy a leginkább idegenítő fordítás éppen a kontinuum közepén lévő fordítás volt. A dolgozat végén néhány kvalitatív jellegű észrevételre hívtam föl a figyelmet: bizonyos szavak esetén (pl. *miszo*, *tófu*), ahol korábban a jövevényszóként való átvétel volt a jellemző, újabban az idegen szóként való átvétel a számottevőbb, valamint a korpuszban többször előforduló kulturálisan kötött kifejezések (pl. *bentó*, *Sinkansen*) esetén is látható, hogy régebben jellemzőbb volt a honosítás. A műveletek részletes kvalitatív elemzése egy későbbi kutatás tárgyát képezhetné.

Mindemellett természetesen további kutatásokat kellene végezni a honosítás és idegenítés tendenciáit tekintve (nemcsak) japán–magyar nyelvpárban. Kiváltképp a kortárs fordítások tendenciáit volna ildomos megvizsgálni – ezzel egy későbbi kutatásban kívánok foglalkozni.

Bizonyítást nyert továbbá a másik előfeltételezésem, miszerint a korpusz egészét tekintve a honosítás a jellemzőbb, ám ennek kapcsán is szükséges árnyalni az összképet, a háromból két fordítás ugyanis inkább idegenítő volt, azonban a három fordítás összességében valóban a honosításhoz volt közelebb. Ahogyan viszont az egész korpuszra számolt viszonyszámból látszik, a három fordítás együtt rendkívül közel állt az egyensúlyi ponthoz. Ehelyütt szeretnék visszatérni a dolgozatom mottójául szolgáló idézetre, amely a kontinuum közepeként kiválasztott mű fordítójától, Nagy Anitától származik: olybá tűnik ugyanis, hogy nincs egyedül a „finom egyensúlyi pont” keresésében – úgy fest, a három vizsgált fordító mind ezen eszményi arany középút megtalálására törekedett, s mint ahogy a számok mutatják, ez voltaképp sikerült is nekik.

Felhasznált irodalom

- AIXELÁ, Javier Franco: „Culture-Specific Items in Translation”. ÁLVAREZ, Román – VIDAL, M. Carmen África (eds.): *Translation, Power, Subversion. Topics in Translation, Vol. 8, Multilingual Matters*, Bristol, 1996, 52–78. <https://doi.org/10.21832/9781800417915-005>
- ALBERT Sándor: „A fordíthatóság és fordíthatatlanság határán”, *Fordítástudomány* VII/1 (2005), 34–49.
- BAKER, Mona: *In Other Words*, London, Routledge, 1992.
- BALASKÓ Mária: „Korpuszalapú fordítástudomány, és ami mögötte van”. ROBIN Edina – SEIDL-PÉCH Olívia. (szerk.): *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I.*, ELTE-BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály, Budapest, 2020, 55–77. <https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvsegedkonyv1.3>
- BARHUDAROV, Leonyid Sztepanovics: „A nyelvi jelentés típusai és a fordítás”. BART István – KLAUDY Kinga (szerk.): *A fordítás tudománya*, Tankönyvkiadó, Budapest, 185–191. [GERA Ildikó]
- BASSNETT, Susan – LEFEVERE, André: *Translation, History and Culture*, Printer Publishers, London, 1990.
- BASSNETT, Susan: „Bringing the News Back Home: Strategies of Acculturation and Foreignisation”. *Language and Intercultural Communication*, 2005/2, 120–130.
- CATFORD, John Cunnison: „Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés”. BART István – KLAUDY Kinga (szerk.): *A fordítás tudománya*, Tankönyvkiadó, Budapest, 159–183. [PORDÁNY László]
- CATFORD, John Cunnison: *A Linguistic Theory of Translation*, London, Oxford University Press, 1965.
- CHESTERMAN, Andrew: „Problems with Strategies”. KÁROLY, Krisztina. – FÓRIS, Ágota (eds.): *New Trends in Translation Studies*, Akadémiai, Budapest, 2005, 17–28. <https://doi.org/10.1075/target.17.1.12che>
- CHESTERMAN, Andrew: *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*, Benjamins, Amsterdam, 1997.
- CSERESNYÉSI László: *Könyv a japán nyelvről*, Kossuth Kiadó, h. n., 2020.
- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet: „A reáliák mint intertextuális elemek a kulturális szövegtérben. A reália-frazeologizmusokról”, *Fordítástudomány* XV/2 (2013), 5–28.

- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet: *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közöttük van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek átültetéséről*, Grimm, Szeged, 2015.
- DUDITS András: „Az átváltási műveleteken túl. A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája”, *Fordítástudomány* XX/2 (2018), 27–51.
- ĐELATOVIĆ Sonja: „A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei”, *Fordítástudomány* XXVI/1 (2024), 20–39. <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.2>
- FISCHER Márta: „Honosítsunk vagy idegenítsünk? Fordítási stratégiák a szövegszinttől a terminusig”, *Fordítástudomány* XXV/1 (2023), 5–25. <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.1>
- FORGÁCS Erzsébet: „A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. Magyar–német kontrasztív vizsgálat”, *Fordítástudomány* IV/2 (2002), 63–82.
- FORGÁCS Erzsébet: „Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben”, *Fordítástudomány* IV/2 (2004), 38–56.
- GOODENOUGH, Ward Hunt: „Cultural Anthropology and Linguistics”. HYMES, Dell (ed.): *Language in Culture and Society. A reader in Linguistics and Anthropology*. Harper & Row, New York, 36.
- HELTAI Pál, „Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az *Under the Frog* c. regényben”, *Fordítástudomány*, X/2 (2008), 61–76.
- HELTAI Pál: „A fordító és a nyelvi normák II.”, *Magyar Nyelvőr*, CXXIX/1 (2005), 30–58.
- HELTAI Pál: „Fordítási normák és fordítási eljárások magyar-angol szakfordításban”, *Fordítástudomány* XX/I (2020), 27–45.
- HELTAI Pál: „Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák”, *Fordítástudomány* XV/1 (2013) 53–66.
- HELTAI Pál: „Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban”, *Fordítástudomány* X/1 (2008), 5–17.
- HELTAI Pál: *Bevezetés a fordítástudományba. Posztgraduális szakfordítói képzések számára*, L'Harmattan, Budapest 2024.
- HERVEY, Sándor – LOUGHRIDGE, Michael – HIGGINS, Ian: *Thinking German Translation*, Routledge, London & New York, 2005.
- HIDASI Judit: „Minden fordítás interkulturális kaland”. KLAUDY Kinga – ROBIN Edina – SEIDL-PÉCH Olívia (szerk.): *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály, Budapest, 2024, 189–199. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/10>
- HORVÁTH Péter Iván: „Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban”, *Fordítástudomány* VI/2 (2004), 30–37.

- JÄNIS, Marja: „What Translators of Plays Think About Their Work”, *Target*. 1996/2, 341–364.
<https://doi.org/10.1075/target.8.2.08jan>
- KARÁDI Gerda: „Provence-i kultúraspecifikus kifejezések fordítása nyelvek és szemiotikai rendszerek között”, *Fordítástudomány* XXVI;2 (2024), 51–69.
<https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.4>
- KÁROLY Krisztina: „A fordítás mint szöveg(re)produkció kutatásának elméletei és módszerei”.
 KLAUDY Kinga – ROBIN Edina – SEIDL-PÉCH Olívia (szerk.): *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály, Budapest, 2024, 11–30. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/1>
- KÁROLY Krisztina: *Szövegtan és fordítás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007
- KLAUDY Kinga: „Az aszimmetria hipotézis kiterjesztése a honosítás/idegenítés dichotómiára”.
Uő.: Tézisek a fordítástudományról – Új fordítástudományi tanulmányok, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020, 172–177.
- KLAUDY Kinga: „Az átváltási műveletek rendszere”, *Modern Nyelvoktatás*, XXIV/2–3, (2018), 5–16.
- KLAUDY Kinga: „Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában”. BÁRDOSI Vilmos (szerk.): *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig – Értelmezések és fordítási kérdések*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2013, 86–91.
- KLAUDY Kinga: „Szószintű műveletek szövegszintű hatása a fordításban”. *Uő.: Tézisek a fordítástudományról – Új fordítástudományi tanulmányok*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020, 89–95.
- KLAUDY Kinga: *A fordítás elmélete és gyakorlata*, Scholastica, Budapest, 1994.
- KÓBOR Márta: „A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakonceptciók gyakorlati implikációi”, *Fordítástudomány* IX/2 (2007), 37–54.
- LENDVAI Endre: „Az orosz nyelvi reáliák megfeleltetési elve és gyakorlata”, *Fordításelméleti Füzetek* VI (1988), 85–102.
- LENDVAI Endre: „Nyelvi reáliák és globalizáció”. HELTAI Pál (szerk.): *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Gödöllő, 2006. április 10–12.*, MANYE – Szent István Egyetem, Pécs és Gödöllő, 2007, II. köt., 664–669.
- LENDVAI Endre: „Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében”. DOBOS Csilla – KIS Ádám – LENGYEL Zsolt – SZÉKELY Gábor – TÓTH Szergej (szerk.): *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít.” Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*, Szak Kiadó, Bicske, 2005, 67–71, 67.

- LENDVAI Endre: *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*, Kandidátusi értekezés, JPTE, Pécs, 1986.
- LENDVAI Endre: *Fordítás és kulturális tartalom. Az interkulturális fordítás alapvonalai*, Digi-Book Magyarország, Gyula, 2015.
- LEVÝ, Jiří: *Iszkussztvo perevoda [Искусство перевода]*, Progressz, Moszkva, 1974.
- LÖRSCHER, Wolfgang: *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*, Gunter Narr, Tübingen, 1991.
- MUJZER-VARGA Krisztina: „A reáliafogalom változásai és változatai”, *Fordítástudomány* IX/2 (2007), 55–84.
- MUJZER-VARGA Krisztina: „Reáliák fordítása irodalmi szövegekben”. DRÓTH Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás*, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2012, 58–68.
- MUJZER-VARGA Krisztina: *Honosítás és idegenítés Örkény EGYPERCES novelláinak fordításai*, Doktori disszertáció tézisei, ELTE-BTK, Budapest, 2009.
- NÁDASDY Ádám: „Nyelv, nyelvhasználat, nyelvművelés”. *Uő., Szmoking és bermuda. Nyelvészeti írások*, Magvető, Budapest, 2024, 9–19.
- NEWMARK, Peter: *A Textbook of Translation*, New York & London, Prentice-Hall International, 1988.
- PEDERSEN, Jan: „How is Culture Rendered in Subtitles?”, GERZYMISCH-ARBOGAS Heidrun – Nauert, SANDRA (eds.): *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings*, Advanced Translation Research Center (ATRC), Saarland University, 2005, 1–18.
- POPOVIČ, Anton: „Az olvasó szerepe a fordítás folyamatában”. BART István – KLAUDY Kinga (szerk.): *A fordítás tudománya*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 291–295. [ZSILKA Tibor]
- POPOVIČ, Anton: „Fordítás és irodalomelmélet”, BART István – KLAUDY Kinga (szerk.): *A fordítás tudománya*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 63–87. [ZSILKA Tibor]
- PUSZTAI-VARGA Ildikó: „Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig”, *Fordítástudomány* X/2 (2008), 39–46.
- PUSZTAI-VARGA Ildikó: „Szépirodalmi szövegek fordításszempontrú elemzése”. KLAUDY Kinga – ROBIN Edina – SEIDL-PÉCH Olívia (szerk.): *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába II. Speciális rész*. ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály, Budapest, 2024, 217–234. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/12>
- PUSZTAI-VARGA Ildikó: *Kulturális kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai finn versek magyar és angol fordításaiban*, Doktori disszertáció, ELTE-BTK, Budapest, 2013.
- PUSZTAI-VARGA Ildikó: *Mézescsók, dögcédula, szauna. A finn költészet fordításának kulturális dimenziói*, HTSTART, Budapest, 2022.

- PYM, Anthony: *Translation Solutions for Many Languages. Histories of a Flawed Dream*, Bloomsbury Academic, London, 2016.
- SEIDL-PÉCH Olívia: „Melyek a (szak)fordító és a fordításkutató munkáját segítő legfontosabb nyelvi korpuszok?”. ROBIN Edina – ZACHAR Viktor (szerk.): *Fordítástudomány ma és holnap*, L'Harmattan, Budapest, 2018, 175–191.
- SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta: „A metainformációs struktúrák fordítása a *Tatjana levele Anyeginhoz* című költemény (egyik) magyar fordításában”, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, IV/1 (2009), 93–106.
- SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta: „Egyirányú ekvivalencia a kulturális közvetítés szolgálatában”. LENDVAI Endre – WOLOSZ Róbert (szerk.), *Translatolia Pannonica II.*, PTE-BTK Fordítástudományi Kutatóközpont, Szláv Filológiai Tanszék, Pécs, 2010, 86–92.
- SZABÓ Helga: „A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya”, *Fordítástudomány* X/1 (2008), 61–70.
- TARNÓCZI Lóránt: *Fordítókalausz*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- TELLINGER, Dušan „Confrontation of Cultures – Neutralization Approaches in the Translation of Gogol's Revisor”. KLAUDY, Kinga – KOHN, János (eds.), *Transfere Necesse Est*, Scholastica, Budapest, 1997, 494–500.
- TELLINGER, Dušan: „A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből”, *Fordítástudomány* V/2 (2003), 58–70.
- TOURY, Gideon: *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 1995.
- TOURY, Gideon: *In Search of a Theory of Translation*, The Porter Institute, Tel-Aviv, 1980.
- TUBOLY Ágnes: *Kultúráközvetítés a Bűn és bűnhődés magyar fordításaiban*, Doktori értekezés, PTE-BTK, Pécs, 2023.
- TUBOLY Ágnes: *Kultúráközvetítés a Bűn és bűnhődés magyar fordításaiban*, Doktori értekezés tézisei, PTE-BTK, Pécs, 2023.
- VALLÓ Zsuzsa: „A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák”, *Fordítástudomány*, II/1 (2000), 34–49.
- VALLÓ Zsuzsa: „*Honosított*” angol drámák a magyar színpadon, Presszió Kft, Budapest, 2002.
- VALLÓ Zsuzsa: „Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban”, *Modern Nyelvoktatás*, IV/2–3 (1998), 115–124.
- VAN LEUVEN-ZWART, Kitty M. – NAAJIKENS, Ton: *Translation Studies: The State of the Art. Proceedings of the First James Holmes Symposium on Translation Studies*, Rodopi, Amsterdam, 1991.

- VENUTI, Lawrence: „Strategies of Translation”. BAKER, Mona (szerk.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London, 1998, 240–244.
- VENUTI, Lawrence: *The Translator’s Invisibility – A History of Translation*, Routledge, London & New York, 1995.
- VERMES Albert: „A kulturális különbségek hatása a fordításra”. KLAUDY Kinga – ROBIN Edina – SEIDL-PÉCH Olívia (szerk.): *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály, Budapest, 2024, 177–188. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/9>
- VERMES Albert: „A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálatában”, *Fordítástudomány* VI/2 (2004), 5–17.
- VERMES Albert: „Deduktív és induktív megoldások a kulturálisan kötött kifejezések fordításában”. *Uő.: Fordítás és kontextus. A másodlagos kommunikációs helyzetek kezelésének lehetőségei a fordításban. Válogatott tanulmányok*, Líceum, Eger, 2020, 83–91.
- VLAHOV, Szergej – FLORIN, Szigyer [ВЛАХОВ, Сергей – Флорин, Сидер]: *Непереводиможе в perevogye* [Непереводимое в переводе], Москва [Moszkva], Международные отношения [Mezsdunarodnije otnosenyija], 1980.

Internetes források

- ORBÁN Krisztina: „»Egyre több, hál’ istennek!« – Interjú Négyesi Mária, Pál Ferenc, Mayer Ingrid és Gyuris Kata műfordítókkal”, <https://kortarsonline.hu/aktual/muforditok.html> [2025. január 13.]
- Spirit Bliss [HUJDER Adrienn]: „Japán, fordítás és Murakami Haruki – Interjú Nagy Anita, fordítóval”, <https://spiritblissinterjublog.blogspot.com/2013/10/japan-forditas-es-murakami-haruki.html> [2025. január 13.]

Források

- ITOJAMA Akiko: *A tengeren várlak*, Európa, Budapest, 2009. [NAGY Anita]
- KAVAKAMI Mieko: *Az éj szerelmesei*, Park, Budapest, 2024. [MAYER Ingrid]
- MISIMA Jukio: *Egy maszk vallomása*, Napvilág, Budapest, 1998. [FÁZSY Anikó]
- MISIMA Jukio: *Egy maszk vallomásai*, Jelenkor, Budapest, 2018. [GY. HORVÁTH László]
- MOCSIZUKI Mai, *A Telihold kávézó*, Athenaeum, 2024. [NAGY Anita]
- MURAKAMI Haruki: *Egyes szám, első személy*, Geopen, Budapest, 2021. [MAYER Ingrid]
- MURAKAMI Haruki: *Mesterségem a regényírás*, Geopen, Budapest, 2024. [MAYER Ingrid]
- MURAKAMI Haruki: *Szputnyik, szívecském!*, Geopen, Budapest, 2006. [KOMÁROMY Rudolf]
- MURAKAMI Haruki: *Világvége és a keményre főtt csodaország*, Európa, Budapest, 1998. [ERDŐS György]
- MURAKAMI Haruki: *Világvége és a keményre főtt csodaország*, Geopen, Budapest, 2008. [ERDŐS György]

Korpusz

- MURAKAMI Haruki 村上春樹: *Hicudzsi vo meguru bóken* 羊をめぐる冒険 (上) [Birkakergető nagy kaland I.], 講談社 Kódansa, Tokió, 2009.
- MURAKAMI Haruki 村上春樹: *Hicudzsi vo meguru bóken* 羊をめぐる冒険 (下) [Birkakergető nagy kaland II.], 講談社 Kódansa, Tokió, 2009.
- MURAKAMI Haruki 村上春樹: *Kisidancsó gorosi* 騎士団長殺し II [A kormányzó halála II.], 新潮社 Sincsósa, Tokió, 2017.
- MURAKAMI Haruki 村上春樹: *Sikiszai vo motanai Tazaki Cukuru to, kare no dzsunrei no tosi* 色彩を持たない多崎つくると、彼の巡礼の年 [A színtelen Tazaki Cukuru és zárandokévei], Morris Louis, Tokió, 2013.
- MURAKAMI Haruki: *A kormányzó halála, II.*, Geopen, Budapest, 2020. [MAYER Ingrid]
- MURAKAMI Haruki: *A színtelen Tazaki Cukuru és zárandokévei*, Geopen, Budapest, 2013. [NAGY Anita]
- MURAKAMI Haruki: *Birkakergető nagy kaland*, Geopen, Budapest, 2007. [ERDŐS György]